

פירוש

שפתי יצחק

על ענייני חנוכה

(ופרשיות וישב-ויגש)

מגנזי וכתבי זקנינו הגאון הישיש

רבי יצחק ב"ר גדלי' פרידמאן זצ"ל

משגיח בת"ת מעזריטש ובאחרית ימיו בירושלים עיה"ק

הובא לבית הדפוס

ע"י הקטן

אברהם משה בהגאון רבי אהרן יהודה הלוי רוט

ירושלם

כסליו תשעח

אברהם משה הלוי רוט
פארן 1 ב
ירושלים
0527652027

פתח דבר

בשמחה ובהתרגשות הנני מגיש את חידושי המאירים של זקנינו הישיש הגאון רבי יצחק פרידמאן זצ"ל ממעזריטש, על ענייני חנוכה.

מחביבות הדברים היקרים, שנכתבו בקוצר אמרים, הרשיתי לעצמי לבאר ולפלפל בדבריו בהערותי, ואני תקווה כי לא העמסתי על הקוראים יתר על המידה.

אידי דזוטרי הוספתי ג"כ מפירושי וחידושי על פרשיות ימי החנוכה וישב-ויגש. ועוד חזון למועד אי"ה להוציא לאור את כל חידושי ופירושי הרבים על כל פרשיות התורה.

אני תפילה להשי"ת שזכות רבינו זצ"ל תעמוד לי הקטן, לרעייתי שושנה תחי', לילדי – נכדי נכד נכדו – שרה, שמואל, לאה, שמחה-שלמה, נרם יאיר באור התורה והמצוות, באורך נראה אור, שלח אורך ואמתך המה ינחנו לאהבה וליראה את שמך, בתוך כל ישראל.

כעתירת

אברהם משה בלאאמו"ר רבי אהרן יהודה הלוי רוט

ט"ז כסליו תשע"ח, ק"ב שנים לפטירת המחבר זצ"ל.

שפתי יצחק

חנוכה

ביאור פלוגתת אמוראי בטעמי בית שמאי ובית הלל בהדלקת נר חנוכה

א.

**בית שמאי ס"ל כתירוץ הראשון דהבית יוסף –
כבר בלילה הראשון היה הנס מוכן בפך לח' לילות**

שבת דף כ"א ע"ב תנו רבנן כו' בית שמאי אומרים יום א' מדליק שמונה מכאן ואילך פוחת והולך, ובית הלל אומרים יום ראשון מדליק אחת מכאן ואילך מוסיף והולך. אמר עולא פליגי בה תרי אמוראי במערבא, ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא, חד אמר טעמא דבית שמאי כנגד ימים הנכנסין וטעמא דבית הלל כנגד ימים היוצאין, וחד אמר טעמא דבית שמאי כנגד פרי החג וטעמא דבית הלל דמעלין בקודש ואין מורידין.

ונלע"ד לפרש טעמם בפלוגתתן, דמ"ד דטעמא דבית שמאי כנגד ימים הנכנסין מפרש דבית שמאי סובר כתירוץ א' של הבית יוסף (סי' תר"ע, על קושייתו המפורסמת מדוע מדליקין שמונה ימים הא מצאו שמן ליום אחד ולא היה הנס אלא בהוספת ז' ימים) שחילקו שמן שבפך לח' חלקים, ובכל לילה היו נותנים במנורה חלק א' והיה דולק עד הבוקר, ונמצא שבכל הלילות נעשה נס עכ"ל, לפי זה היה הנס מוכן ומזומן בלילה הראשון גם על ז' ימים,

כיון שנתמלא כל נרות המנורה מחלק שמינית, ונשארו עוד שבעה חלקים כאלו עדיין בפך, היה ניכר ונרגש שיאריך זמן הנס עוד שבעה ימים, וכשיצא לילה הראשון נשאר הנס מוכן על ז' ימים, ע"כ סובר ב"ש להדליק ז' נרות, וכן כשיצא לילה שניה נשאר הנס מוכן על ששה ימים וכן עד כולם¹, ועל מה שעבר סברי ב"ש אין צריך להדליק כיון שכבר נתפרסם

¹ כלומר, מאחר שראו ששמינית מן השמן שבפך ממלא נרות המנורה, הרי מיד נודעו שימשך הנס שמונה ימים, כי היה להם עוד ז' חלקים מן השמן הפלאי שמצאו. נמצא שעיקר הנס אינו במה שדלקה המנורה שמונה ימים, אלא במה שהזמין להם הקב"ה שמן נפלא כזה שממלא פי שמונה מנפחו. וכיון שביום הראשון היו להם ח' חלקים נפלאים כאלו, צריך להודות עליהם בהדלקת ח' נרות, וביום השני שנותר להם רק ז' חלקים נפלאים כאלו צריך להודות בז' נרות וכו'. בכל יום הודו על מציאות השמן הפלאי אצלם כפי שיעורו שהיה להם באותו יום. ובאופן אחר קצת אפשר שכונות רבינו שהנס היה בפך עצמו שהכיל פי שמונה מנפחו, שהיה מועט המחזיק את המרובה [וכן מטו בשם בעל אמרי אמת ז"ע (יד יוסף אות ט"ו)] שהנס אירע בשעה שמילא הכה"ג את הפך וראו ששיעור לילה א' אינו ממלא אותו והוסיף למלאותו עוד ועוד עד ששפך שיעור ח' ימים, ולכן חתם הכה"ג בעצמו את הפך לזכר הנס]. וכאשר שפכו שמינית הפך בלילה הא' ראו שהוא ממלא את כל שיעור השמן, מזה הבינו שיש להם בפך זה כדי שמונה ימים, וביום השני החזיק הפך פי ז' מנפחו, וביום השלישי פי ו' וכן הלאה, נמצא שנס הפך שהמועט מחזיק את המרובה הלך והתמעט מיום ליום.

והנה, רבינו מחדש לנו שלפירוש הראשון בבית יוסף היו נרות המנורה מתמלאים לגמרי משמינית הפך.

ולפי דבריו מתיישבות קושיות הברזל שהרעישו האחרונים על הבית יוסף איך היה מותר להם להימנע מלהדליק כל שיעור השמן [תן לה כדי מידתה] בלילה הראשון, וכי מותר לאדם להימנע מקיום מצוה בשלימותה המוטלת עליו היום בשביל מצוה שלמחר, ועוד, שאם יחלקו את שיעור השמן לח' ימים נמצא שבשום יום לא קיימו המצוה כתיקונה, ועוד, שלדעת רבים אין דין חצי שיעור במצוות אלא באיסורים, וכל שאינו מקיים המצוה כשיעורה אין טעם כלל שיקיימה בחצי שיעור, ועוד, שצריך לקדש את השמן במנורה ואין כלי שרת מקדשין אלא מלאים, ואיך יתכן שלא נתנו במנורה אלא שמינית, ועוד ועוד, אמנם לפי דברי רבינו נסתלקו כל הקושיות כי כוננת הב"י שכאשר נתנו את השמינית בנרות נוכחו לראות שאותה שמינית ממלאה כל נפח הנרות.

ויש לשאול לדברי רבינו לאיזה צורך כתב הבית יוסף שחילקו את השמן לשמונה חלקים, הול"ל בפשיטות שכאשר נתנו את השמן נתמלאה המנורה לאחר הרקת שמינית הפך, ונתורו ז' שמיניות בפך, ולאיזה צורך מדדו כמה חלקים יש בפך. ובשלמא לפי פשטות דברי הב"י שלא נתנו אלא שמינית ביאר הב"י שמדדו שמינית לוג ע"י חילוק הפך לשמונה, אבל לפי דברי רבינו שנתמלאה כל המנורה למה הוצרכו לזה.

אמנם לכשנתבונן סילק רבינו קושיא זו בתוך דבריו, שהרי כתב הטעם שמדליקין ביום ראשון ח' נרות לתירוץ זה כבית שמאי הוא משום שכבר ביום הראשון היה ניכר ונודע שיש די שמן לכל שמונת הימים, וזה בהכרח ע"י שמדדו כל שיעור הפך, וראו שיש להם עוד ז' חלקים כפי שנתמלא במנורה.

נסו, רק על הנס שיתהווה ויתחדש ויצא בפועל צריך לפרסם² [שזה עדיין לא התקיים בפועל וצריך פרסום על העתיד], וזה כוונת כנגד ימים הנכנסין.

ב.

בית הלל ס"ל כתירוץ ב' דהב"י – בכל לילה התחדש נס נוסף במילוי הפך

ובית הלל סוברים כתירוץ ב' של הבית יוסף שלאחר שנתנו שמן בנרות המנורה כשיעור נשאר הפך מלא כבתחילה וניכר הנס אף בליל א' עכ"ל, א"כ לפי"ז בכל יום נתחדש הנס ולא היה מזומן על ח' ימים [שהרי לא ידעו עדיין אם גם למחרת יתחדש עליהם נס כזה], ע"כ סברי ב"ה מוסיף והולך, כי ע"י שמדליקין גם על יום שיצא ניכר ונתפרסם חיבתו היתירה, כיון שבכל יום נתרבה פרסום הנס וחיבת המקום ביותר לעשות נס מחודש, כי זה חיבה גדולה יותר מאם היה הנס בפעם אחת בלילה הראשון [כמו לשיטת בית שמאי שכבר בלילה הראשון היה הנס מוכן לשמונה לילות], ע"כ צריך להדליק גם על יום שעבר כי מנס שני נתגלה לנו חיבת המקום ביותר, ומזה נתגלה גודל החיבה של נס [ליל ב' יותר] מליל א' וכן כולם³.

ובאמת, לכשנעיין, אדרבה, לפי ההבנה הפשוטה בב"י קצת יש לדקדק למה הוצרכו לחלק הפך לז' חלקים, הלא ידעו שיש בו לוג שמן ודי להם שימדדו שמינית לוג ויתנוהו במנורה, אבל לאיזה צורך חילקו כבר ביום הראשון את כל הפך לשמונה כלים.

אבל לדברי רבינו מדוקדקים הדברים כמין חומר שכאשר ראו שמקצת הפך ממלא את כל המנורה מדדו לדעת כמה חלקים כאלו נותרו להם, כדי לדעת משך הנס שיעשה להם. וביותר, אי נימא שהפך היה מכיל יותר מכדי נפחו, א"כ אם ימדדו שיעור שמינית לוג לא הועילו כלום, שהרי מהפך נשפך שיעור לילה שלם והיו צריכים לבדוק כמה חלקים עוד יש בו, וזה רק ע"י שישפכו כל הפך לכלים רבים ויראו כמה לוגים יש להם.

² דבר גדול לימדנו רבינו כאן, שלבית שמאי פרסום הנס לא נועד בשביל להודיע את הנס שכבר אירע, אלא על מנת לעורר ולממש את הנס שעומד להיות. ובאמת מצאנו במקרא במקומות הרבה שאנו נתבעים לבשר ולפרסם את ישועת ה' העתידה: 'בשרו מיום אל יום ישועתו - בכל יום יבשרו ברוח הקדש מה שיהיה במחרתו' (אלשיך תהלים צו). ואמנם תקנת הדלקת הנרות היתה לשנה הבאה, לאחר שכבר נעשו הניסים, אך מ"מ בכל שנה ושנה כאשר אנו מבקשים לעורר ולהשפיע נפלאות כימים ההם בזמן הזה, אנו צריכים לפרסם את ישועת ה' העתידה להיות בימים הבאים, מתוך בטחון אמיץ בישועתו ובהבטחתו, ובזה 'יתהווה ויתחדש ויצא בפועל' כמוש"כ רבינו.

³ כלומר, לפי בית הלל שהיה הנס מתחדש בכל יום, כתירוץ ב' בבית יוסף, א"כ נעשו אז לישראל ניסים נפרדים, ולכן זוהי חיבה יתירה להשמיע שהוסיף הקב"ה נס על נס, משא"כ לבית שמאי

וכן הדין ב[או"ח] סימן רי"ח 'מי שנעשה לו ניסים הרבה בהגיעו לאחד מכל המקומות שנעשה לו נס צריך להזכיר כל שאר המקומות'⁴, וזה כוונת כנגד ימים היוצאין.

היה נס אחד שמצאו פך שמן פלאי שמכיל פי שמונה שמן, וממילא אין בזה חיבה יתירה של נס על נס.

והנה חקרו האחרונים האם שמונת ימי חנוכה הינם ח' דינים נפרדים או דין אחד נמשך, (עיין כלי חמדה קונטרס המילואים מקץ חנוכה, צפנת פענח מהדו"ת נט"ג, ועוד) ולדברי רבינו מסתבר שהדבר תלוי בשני תירוצי הב"י האם היה שם נס אחד נמשך ח' ימים או שבכל יום נתחדש נס נוסף.

והנה כתב רש"י בשבת שם שלבית הלל אותו היום שעומד בו הוא מן היוצאין, נמצא שיש חילוק בין ב"ש לב"ה האם היום שעומד בו נחשב מן הימים היוצאים או מן הנכנסין, דלב"ש הוא מן הנכנסין ולב"ה מן היוצאים, וצריך להבין במה נחלקו.

עוד צריך להבין, מה שהקשה הבית הלוי (עה"ת עיני חנוכה) למה הוצרך רש"י לומר שלב"ה נחשב היום שעומד בו בכלל היוצאין, והרי בפשיטות היה אפשר לומר שאותו היום הוא בכלל הנכנסים, אבל מה שאמרו בית הלל טעמם כנגד ימים היוצאין זה הטעם קאי רק על הנוספים, דהם באים משום הידור, דנר אחד הוא עיקר החיוב של המצוה ובו א"צ טעם ורק על הנוספים אמרו טעמים מה דמוסיפין נרות לבד עיקר החיוב הם כנגד ימים היוצאין שיצאו כבר, ומש"ה בליל שני מוסיף נר אחד כנגד יום ראשון שיצא, וכן בכולן. ועמד בקושיא.

אמנם לדברי רבינו מתבאר הכל כמין חומר, דכיון שטעמיהו דב"ש משום דס"ל כתירוץ הא' בב"י שכל חלק שמינית שבפך היה ראוי למלאות את המנורה, ומדליקין כפי מספר החלקים שהיו להם בכל לילה, א"כ הרי גם אותו הלילה בכלל המניין שעדיין חלקו קיים, ולכך הוי מן הנכנסים, ואילו לב"ה דס"ל כתירוץ הב' שהנס היה בכך שנשאר הפך מלא, א"כ בכניסת הלילה כבר נעשה הנס של אותו לילה, ושפיר נחשב מן היוצאין, ונפלא.

⁴ מבאר כאן רבינו ביאור עמוק בהאי הלכתא, דהטעם שמזכיר בברכתו גם את שאר המקומות שנעשו לו בהם ניסים, אינו משום שאגב אורחא צריך להודות גם על כל הניסים, אלא משום שבזה הוא מפאר ומשבח על אותו הנס עצמו שנעשה במקום הזה, שבנוסף לניסים האחרים שנעשו לו זכה ג"כ לנס זה, ובזה הוי חיבה יתירה, שאע"פ שנתמעטו זכויותיו מחמת הניסים האחרים, וכמו שחשש יעקב 'קטונתי מכל החסדים' – נתמעטו זכויותי מכל החסדים, מכל מקום נעשה לו נס אחר נס אע"פ שנתמעטו זכויותיו משום חיבת המקום. [אמנם מפורש שם שמברך גם על הניסים שנעשו לו אחר שנעשה הנס שבמקום הזה, מ"מ הא גופא שעושה לו הקב"ה ניסים על"ג ניסים מוסיף חיבה יתירה בכל נס ונס, שאינו נעשה באופן חד-פעמי אלא כמהלך של ניסים].

ונראה להוכיח כדבריו, מהא דקיי"ל שם שבנס דרבים אין מזכירין שאר ניסים שנעשו להם, וכן בנס של אביו ורבו אין מזכיר אלא את הנס שאירע במקום הזה ולא שאר ניסים שנעשו להם, ובהכרח שאינו משום שאגב אורחא צריך להודות גם על שאר ניסים, אלא בשביל להדגיש חיבת המקום שאע"פ שלא היה ראוי לנס משום שנתמעטו זכויותיו בשאר ניסים נוסף לו גם נס זה, וזה אינו שייך אלא כשמברך על עצמו אבל כשמברך על אביו או רבו או רבים אינו ראוי לפרט חסרונם שלא היו ראויים לנס, וכמו שאינו יכול לברך עליהם 'לחייבים טובות' כמוש"כ מג"א ריש סימן רי"ט.

כנגד פרי החג – מיעוט הנרות כנגד אומות העולם שכפרו בטובתן של ישראל המקריבים ע' פרים

והך מאן דאמר דטעמא דב"ש כנגד פרי החג, הוא מפרש דבית שמאי נמי סברי כתירוץ ב' של בית יוסף וטעמייהו דבית שמאי משום דאמרינן במדרש [רבה] פרשת פנחס (פכ"א) "ביום השמיני עצרת, זהו שאמר הכתוב 'תחת אהבתי ישטנוני' את מוצא בחג ישראל מקריבין לפניך ע' פרים על ע' אומות, אמרו ישראל: רבון העולמים, הרי אנו מקריבין עליהם ע' פרים והיו צריכין לאהוב אותנו והם 'תחת אהבתי ישטנוני', עכ"ל, ורש"י פירש (במדבר כט, יח): פרי החג שבעים, כנגד שבעים אומות, שמתמעטים והולכים, סימן כליה להם עכ"ל, לפיכך, לא די שלא כיבדו [הגויים את] בית המקדש רק טימאו אותו ובטלו עבודת ביהמ"ק לכן מהראוי שיהיו מתמעטים וכלים, ע"כ אמרו בית שמאי פוחת והולך, להזכיר את הזכות שאנו היינו מקריבין פרי החג, ולעשות דוגמא לפרי החג שהיו פוחתין לרמז עליהם שיהיו כלים על שהיו כפויי טובה, ולכך אנו מדמין נר חנוכה לזכר פרי החג לעשות סימן להיות פוחת והולך, כמו שכתב רמב"ן פרשת לך (יב, ו) 'דע כי כל גזרות עירין, משיצא למטה סימן לזה, לא ישתנה בשום אופן'⁵ וזה כוונת כנגד פרי החג.

מעלין בקודש – ריבוי הנרות כנגד ישראל שקדושתן מוסיפה והולכת

ובית הלל סברי כיון דהנס נעשה בשביל קדושת המנורה שלא יפסוק הדלקתה בכל יום ובשביל קדושת ישראל, כדאיתא בשבת כ"ב עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה

⁵ כלומר, אין כאן סימן בעלמא, דמה טעם יש לעשות זה, אלא פעולתנו בזה באמת פועלת כליה על האומות כפויי הטובה, כי אורה של המנורה האיר לכל העולם, ומכיון שהגויים כפרו בזה, הרי אנו ממעטים והולכים את השפעת אורה של המנורה עליהם, עד שביום השמיני אנו מדליקין לב"ש נר אחד בודד, הן עם לבדד ישכון, כמו ביום השמיני לסוכות שאנו מקריבים אז 'פר אחד' כנגד ישראל לבדם.

[ומעניין הדבר, שלפי ב' הדרכים נמצא שלב"ש ההדלקה עצמה פועלת ואינה רק זכר וסימן, לדעת מ"ד קמא הוא מעורר בזה את הנס העתיד שיצא לפועל, כמוש"נ לעיל הערה 2, ולדעת מ"ד בתרא הוא מעורר בזה את התמעטות האומות].

בישראל, לכן מוסיף והולך כי מעלין בקודש ואין מורידין, וגם בזה שמוסיפין נתפרסם חיבת המקום אלינו ביותר⁶.

ה.

כסוכה וכמבוי – האם נר חנוכה דמי לדאורייתא

ובפולגתן דהני אמוראי נלע"ד לפרש מאי דאמרינן (שבת כב,א) נר חנוכה שהניחה למעלה מכ' אמה פסולה כסוכה וכמבוי, [ויד לדקדק] למה נקיט תרתי ולא אמר כסוכה לחוד או כמבוי לחוד.

ויש לומר דלפי המ"ד הטעם דב"ש וב"ה כפרי החג ומעלין בקודש, א"כ [מצאנו ד]ילפינן נר חנוכה מדאורייתא, כי 'מעלין בקודש' הוא דאורייתא⁷ כפירש"י (שם כא,ב) 'מקרא ילפינן לה', לכן אם הניחה למעלה מכ' ג"כ ילפינן מסוכה שהיא פסולה דאורייתא, ולפי

⁶ כלומר, שנחלקו ב"ש וב"ה האם אור הנרות הוא כנגד הארת המקדש לאומות העולם, ולכן מתמעטין והולכין, או שהוא כנגד הארת המקדש לישראל, ולכן מעלין בקודש.

והנה, בגמרא משמע דר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא לא נחלקו ב' מחלוקות – א' בטעם בית הלל, ב' בטעם בית שמאי – אלא מחלוקת אחת, כי הדברים תלויים זה בזה, ואי אפשר לפרש דטעמם דב"ש משום פרי החג וטעמם דבית הלל כנגד ימים היוצאין, וכן אי אפשר לפרש דטעמם דב"ש כנגד ימים הנכנסין וטעמם דב"ה משום דמעלין בקודש ואין מורידין. וצריך להבין, מדוע ב' העניינים תלויים זה בזה.

אמנם לפי דברי רבינו מתבארים הדברים כמין חומר, דבאמת אין כאן אלא מחלוקת אחת – מהי נקודת המחלוקת בין ב"ה לב"ש, האם נחלקו בין תירוצי הב"י או שנחלקו אם נ"ח כנגד העכו"ם או כנגד ישראל – ומזה נובעים ב' העניינים. עיין בזה.

⁷ עי' פמ"ג או"ח מב מ"ז א שכתב דמעלין בקודש דאורייתא, אך בריש סימן קנג מ"ז כתב להיפך שהוא דרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. ועי' ארעא דרבנן אות שפה שחילק בין כלי השרת ומשרתי הקודש דבהו הוי דאורייתא, ולפי"ז מבואר ברש"י שהביא רבינו שכתב 'מקרא ילפינן לה', שהדלקת נרות חנוכה דינה כדיני כלי קודש, שנאמר בהם מעלין ואין מורידין מדאורייתא, ואולי זהו דאמרינן 'הנרות הללו קודש הן' ושייך בהן איסור אין מורידין.

המ"ד טעמא דב"ש וב"ה כנגד ימים הנכנסין והיוצאין א"כ לא ילפינן נר חנוכה מדאורייתא, רק מסברא מדרבנן⁸, ג"כ הדין אם הניחה למעלה מכ' פסולה, דילפינן ממבוי שהוא דרבנן⁹.

ו.

פלוגתא כבתה אין זקוק לה תלויה בתירוץ הב"י

ועוד נלפע"ד דמ"ד כבתה זקוק לה (שם כא,א) סבירא ליה כתירוץ ג' של בית יוסף [שביליל ראשון נתנו כל השמן בנרות ודלקו כל הלילה ובבוקר מצאו הנרות מלאים שמן וכן בכל לילה ולילה], וא"כ לא היה הנס בפך השמן רק הנס נעשה בהדלקה במנורה, א"כ כל זמן הדלקה היה נס, ע"כ סובר כבתה זקוק לה.

ומ"ד כבתה אין זקוק לה סבירא ליה כתירוץ ב' של הב"י שנתנו במנורה שמן כשיעור ונשאר הפך מלא, א"כ בהדלקת המנורה לא היה נס, רק הנס נעשה בשמן הפך, לכן סובר כבתה אין זקוק לה¹⁰, ודו"ק.

⁸ וממילא אפשר דאין ללמוד נ"ח דרבנן מסוכה דאורייתא, ושמא הא דלמעלה מכ"א לא שלטא ביה עינא זהו חומרא וחשש במצוות דאורייתא דוקא, אבל בדרבנן לא קפדינן כולי האי, לזה הביא ממבוי שגם בדרבנן פסול למעלה מכ"א.

⁹ יש להוסיף באר בדקדוקו הנפלא של רבינו בלשון רש"י בסוגיין, דהנה זה לשון רש"י: פרי החג - מתמעטים והולכים, **בקרבות דפרשת פנחס**. מעלין בקדש ואין מורידין - **מקרא ילפינן לה**, במנחות בפרק שתי הלחם. עכ"ל. ויש לתמוה, מדוע הוצרך רש"י לפרש לנו היכן נכתב בתורה פרשת פרי החג 'בקרבות דפרשת פנחס', ולכתוב דהא דמעלין בקדש 'מקרא ילפינן לה'. אלא בהכרח שהבין רש"י שהטעם שנחלק מ"ד בתרא על הני טעמי משום דס"ל שאי אפשר למילף מצוות דרבנן מדינים דאורייתא, ומ"ד קמא ס"ל דשפיר אפשר למילף נר חנוכה מדאורייתא.

ויש להוסיף, דמ"ד דילפינן נר חנוכה מדיני דאורייתא, ס"ל כשיטת הבה"ג דנר חנוכה דאורייתא, וכמוש"כ שו"ת חתם סופר (או"ח ח"א סימן רח) שעיקר המצוה היא דאורייתא וצורתה נקבעה מדרבנן.

והנה, התוספות הקשו מדוע נקט לשון 'פסולה' הא נר חנוכה דרבנן והו"ל למינקט לשון תקנתא 'ימעט', כמו גבי מבוי דרבנן, אמנם לפי דברי רבינו בדוקא נקט התנא 'פסולה' כי קאי גם למ"ד דהוי כדאורייתא וילפינן לה מסוכה, ושו"ר כע"ז בפירוש זרע אברהם על ב"ר פפ"ד שלכן התנא לשון פסולה כי נר חנוכה הוי כדאורייתא, שהרי עליו אמר הקב"ה לאהרן שלך גדולה משלהם שאתה מיטיב ומדליק את הנרות כמוש"כ הרמב"ן עה"ת דקאי על נרות חשמונאי שאין בטלות לעולם.

¹⁰ כלומר, דלתירוץ הב' נעשה הנס במעשה ההדלקה, שפך השמן נתמלא ועי"ז יכולים היו למלא נרות המנורה בשמן, אבל מה שדלקו הנרות לא היה בזה נס, ולכן גם קבעו זכר לנס במעשה ההדלקה בפנ"ע ולא במה שהנרות דולקים, ולכן אם כבתה אין זקוק לה, אבל לתירוץ הג' הנס

רמז שמוסיף והולך

ויש לומר רמז שמוסיף והולך, דשם מתתיהו כפול, דאות מ' המילוי ג"כ מ', ואות תיו כפול בשמו, ואות יו"ד המילוי ג"כ מספר יו"ד, ואות ה"ה המילוי ג"כ ה', ואות ו"ו ג"כ המילוי יו"ו.¹¹

היה במה שדלקו הנרות בדרך ניסית בלא לכלות את השמן, ולכן תיקנו זכר לנס במה שידלקו הנרות, ואם כבתה זקוק לה.

ומעניין הדבר שלא כתב רבינו האם לתירוץ א' כבתה זקוק לה, ובאמת הוא תלוי במש"כ רבינו לעיל, דלפי פשטות לשון הב"י שלא מילאו אלא שמינית מן השמן בכל לילה א"כ הנס היה במה שדלקו הנרות בדרך ניסית, וא"כ כבתה זקוק לה, ואילו לפמש"כ רבינו שאותה שמינית מילאה את כל נרות המנורה אין הנס אלא במעשה ההדלקה ולא במה שדלקו הנרות, [ניתן דלתירוץ זה הנס הוא בפך השמן שהחזיק את המרובה כמוש"נ לעיל, ולפי"ז ג' תירוצי הב"י הינם האם הנס היה בפך השמן או במעשה ההדלקה או במה שדלקו הנרות].

[ובכתבי זקני המחנך רבי יעקב דב הלוי רוט צ"ל ראיתי כע"ז שמ"ד כבתה אין זקוק לה ס"ל כתירוץ א' שלא נתנו אלא שמינית השמן, ואף שידעו שמסתמא יכבו הנרות, מכל מקום אמרו אנו נעשה את שלנו ונעשה מעשה ההדלקה וה' הטוב בעיניו יעשה, על כן גם כאשר עושים אנו זכר לנס איננו טורחים אלא אחר מעשה ההדלקה ומכאן ואילך כבתה אין זקוק לה. (אמנם זה אינו מתאים לדרך רבינו בתירוץ הא' שהנרות התמלאו לגמרי משמינית הפך)].

והנה בחידושי רבינו דוד לפסחים ז, ב כתב הטעם שמברכים 'להדליק' ולא 'על הדלקת' אע"פ שהדלקת הנרות אפשר לעשותה ע"י שליח "משום שמצות נר חנוכה אינה ע"י שליח, שאם קנה אדם פתילות ושמנים והדליק בשביל חברו ודאי לא עשה כלום ואינו ראוי לברך כלל, אבל אחר שהכין בעל הבית בביתו את השמנים והפתילות יכול אחר שיברך במקומו והוא שומע ויוצא ידי ברכה, שהברכה על עיקר ההדלקה היא, רוצה לומר, התקנת השמן והפתילות..." והוא דבר פלאי, שעיקר מצות ההדלקה היא בהתקנת השמן והפתילות ולא בהדלקת הנרות.

ולפי דברי רבינו אפשר לבאר הדברים, עפ"י תירוץ הב"י דהב"י שהנס אירע בפך השמן שהתמלא וכלל לא בהדלקה, ולכן עיקר הזכר לנס הוא במה שמכין השמן להדלקה ולא בהדלקה עצמה.

¹¹ לפו"ר אין מובן כוונתו, איך נרמז בזה ששם מתתיהו כפול שמוסיף והולך הלא גם לב"ש הוא כופל את הנרות פעמים רבות, אלא שנחלקו אם עולה או יורד, והיכן נרמז כאן ענין העליה וההוספה. אכן כוונתו לפי מה שביאר לעיל, דלב"ש היה הנס אחד שנמשך ח' לילות, ולכן היה מתקצר והולך בכל לילה, ואילו לב"ה היה הנס נכפל שוב ושוב בכל לילה, ולכן בכל לילה ולילה נוספו עוד ועוד ניסים, ולזה מרמז שם מתתיהו שהוא כפול להורות שהיו הניסים כפולים ומכופלים.

במדליק מפני החשד אם בעינן הדלקה עושה מצוה

או"ח הלכות חנוכה תרע"א סעיף ו' אם הניחו למעלה מכ' אמה לא יצא, הג"ה אפילו לקחה כך דלוק והניחה למטה מכ' לא יצא דהדלקה עושה מצוה. [וכתב ה"מג"א (סק"ז): וביש"ש ספ"ו דב"ק מפרש הטעם דהרואה אומר לצרכו הוא דנקיט לה עכ"ל, וכתב המחצית השקל אבל לדינא לא ידעתי נפקא מינא בין טעם שנתן הש"ע דהדלקה עושה מצוה ובעינן הדלקה במקומה ובין לטעם מהרש"ל דיאמר לצורכו כו', עכ"ל].

ונראה לומר דנפקא מינא בין הני תרי טעמי – בחצר שיש לו שני פתחים משתי רוחות, דצריך להדליק בשניהן מפני החשד ואינו מברך רק באחד מהם ובשני מדליק בלא ברכה, ואי אתרמי דהדליק בפתח אחד למעלה מכ' אי אמרינן הטעם דהרואה אומר לצרכו הוא דנקיט לה לא מהני מה שיניחנה למטה מכ', [דעדיין החשד קיים שיאמר לצרכו הדליק], אבל להטעם דש"ע דהדלקה עושה מצוה מהני מה שיניחנה למטה מכ', דהא קיים מצות נר חנוכה בפתח השני כד"ל¹².

¹² כדברי רבינו כתב בחכמת שלמה סימן תרע"א ס"ח. ומבואר דס"ל לרבינו שבפתח השני אין צריך שתהא ההדלקה כדינה, אלא כל שסילק החשד שפיר דמי, ולא אמרינן בזה כל שגזרו חכמים משום מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור. ולפי"ז אם מדליק ע"י גדול שידוע שלא הביא ב' שערות, וכדומה, שאין ההדלקה כשרה אך ליכא חשד, שפיר דמי. ולפי דברי רבינו [והחכמת שלמה הנ"ל] שמעתי מזקני רבי שמחה שלמה לוינ' צ"ל לתרץ קושיית התבואות שור מדוע על שחיטת בן פקועה מברכים על השחיטה ואילו על הדלקת פתח שני משום חשדא אין מברכין, וביאר משום שהשחיטת בן פקועה צריכה להיות שחיטה גמורה, ולא סגי שיהיה נראה לעין כל כאילו שחט, ואילו בפתח הב' כל שהסיר החשדא שפיר דמי, אף אם הוציא נר מביתו והניחו שם, כמוש"כ רבינו.

והביא על זה את דברי הבית הלוי (עה"ת, בעניין חנוכה) הקשה מדוע בכל כבתה אין זקוק לה אינו צריך להדליק משום חשדא, כמו גבי ב' פתחים, דסו"ס איכא חשדא שלא הדליק, ובאמת צידד שמצד זה צריך לחזור ולהדליק עיי"ש.

והנה אי נימא דאין כאן חיוב להסיר חשד גרידא אלא תקנו מצות הדלקת נ"ח בפתח נוסף לכל פרטיה ודקדוקיה, א"כ אין מובן כלל מה שהקשה, דהלא גם כאשר מדליק נ"ח בפתח השני הדין הוא שהדלקה עושה מצוה וכבתה אין זקוק לה, שכך הוא גדר חיוב הדלקת נ"ח, וא"כ גם אם נחייב בכבתה להדליקה משום חשדא הרי גם על ההדלקה השנית יהיה הדין שכבתה אין זקוק לה, דמהיכי תיתי לחדש חיוב נוסף שאינו כלל בגדרי מצות הדלקת נר חנוכה, ושאיני מב' פתחים שהוסיפו מקום נוסף לחיוב בהדלקת נ"ח שם, וכנ"ל.

ובהכרח מבואר דהבית הלוי היה פשיטא ליה שלא תקנו רבנן מצות הדלקת נר חנוכה לכל פרטיה וגדריה, כמו בשחיטת בן פקועה, אלא רק חיבוהו להסיר ממנו החשד בכל אופן שיהיה, ושפיר הקשה דמטעם זה גם צריך להדליק לאחר שכבתה, ודו"ק. עכ"ד זקני רבי שמחה שלמה לוינ' צ"ל.

ט.

נר חנוכה ומת מצוה

מגילה דף ג' [ע"ב], בעי רבא מקרא מגילה ומת מצוה הי מינהו עדיף מקרא מגילה עדיף משום פרסומא ניסא וכו', ונלפע"ד דלהכי לא בעי רבא נר חנוכה ומת מצוה¹³, משום דנר חנוכה יכול לקיים ע"י אחרים שמדליקין בביתו או להשתתף אבל מקרא מגילה אי אפשר לקיים ע"י אחרים, ודו"ק.

י.

על פתחינו כל מגדים – נר חנוכה ומזוזה

שיה"ש ז' הדודאים נתנו ריח [ועל פתחינו כל מגדים, אמרו חז"ל במדרש פליאה¹⁴ 'הדודאים נתנו ריח' זה ראובן שנקרא דודאים, 'ועל פתחינו כל מגדים' זה מזוזה ונר חנוכה, 'חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך' חדשים זה נר חנוכה, ישנים זה מזוזה דאורייתא. וכבר נודעה הפליאה מה השייכות בין ראובן לנר חנוכה ומזוזה].

הכוונה, [בפרשת דודאי ראובן כתב רש"י ש]התורה הגידה שבחן של שבטים שלא פשטו ידם בגזל להביא חיטים ושעורים אלא דבר ההפקר, [ותמוה וכי זהו שבח לשבטים שלא גזלו, אלא דאיתא בירושלמי קידושין פ"ב מי שישב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה] כאשר אמר הכתוב (תהלים קיט) 'אף לא פעלו עוולה' נחשב 'בדרכיו הלכו', [וזה מלמדנו הכתוב שמה שלא נטל ראובן מן הגזל אלא דודאים נחשב כשבח ומעלה], על כן אמר הכתוב מה אם התורה מחשב לזכות הדודאים [שנזהר מגזל בשב ואל תעשה, שהם

¹³ כוונת רבינו לדקדק, שהרי בשבת כג, ב בעי רבא גופיה 'נר חנוכה וקידוש מהו, קידוש היום עדיף דתדיר, או דילמא נר חנוכה עדיף משום פרסומי ניסא', וא"כ מדוע בסוגיין כאשר בעי רבא בפרסומי ניסא וכבוד הבריות לא נקט נר חנוכה אלא מקרא מגילה. והנה, מה שלא הקשה רבינו להיפך למה התם לא נקט הספק בקידוש היום ומקרא מגילה, לכאורה הוא פשוט משום דאין קריאת מגילה בשבת. אך לכשנתבונן אכתי נפק"מ למי שאין לו ממון הרבה ויכול להוציא רק עבור א' מהם, או לקנות יין לקידוש או לקנות מגילה לקריאה, ואם יקנה מגילה לא ישאר לו מעות ליין לקידוש. ועוד יש לפלפל בזה, ועיין שו"ת מהר"י אסאד ח"א יו"ד סימן ש"י.

¹⁴ הובא בחת"ס שבת כב, א, ובעוד ספרים רבים. מהמשך דברי רבינו מבואר שבקוצר דבריו בא לפרש דברי המדרש הללו.

'נתנו ריח' נחשבו כשבח ומעלה], מכל שכן שזכות לנו המצות שמקיימים בקום ועשה 'ועל פתחינו כל מגדים' היינו נר חנוכה ומזוזה¹⁵.

ועוד מרמז כי 'על פתחינו' היינו העניים הבאים להקדים לפתחינו אנו נותנים להם 'כל מגדים', ומה שנחשב לזכות מהדודאים [שנמנע מלעבור על לא תגזול] מכש"כ [מה] שאנו נותנים מגדים שלנו לעניים בעבור מאמר הקב"ה פתוח תפתח¹⁶.

¹⁵ אמנם לא באר רבינו למה נקט המדרש דוקא נר חנוכה ומזוזה. ונראה בהקדם מה שאמרו במדרש שיה"ש רבה "הדודאים נתנו ריח, אלו עולמי ישראל שלא טעמו טעם חטא, ועל פתחינו כל מגדים, אלו בנות ישראל שדבקו בבעליהן ואינן מכירות אדם אחר, ד"א הדודאים נתנו ריח... אמר בא וראה כמה הם חביבין הדודאים לפני מי שאמר והיה העולם, שבשכר הדודאים הללו עמדו שני שבטים גדולים מסוימים, ואלו הם שבט של יששכר ושבט של זבולון" ונראה כוונת המדרש שהחביבות של הדודאים היתה במה שנתקיים בהם זהירות מן הגזל, ומחמת זה היה כוחם גדול ליתן ריח להעמיד מהם שני שבטים גדולים מסוימים, ואף שמעיקרא לא היה עולה כלל במחשבתו של ראובן ליקח מן הגזל, מ"מ זה עצמו נותן ריח עצום בדודאים, שנזהרו בהם מן הגזל, וכמו שהביא רבינו מהירושלמי ש'אף לא פעלו עוולה' נחשב ל'דרכיו הלכו', וממילא יש בהם כוחם שנעשה בהם מצוה, כך גם 'עולמי ישראל שלא טעמו טעם חטא', וכיון שלא טעמו כלל טעם חטא קס"ד שאין בהם מעלה על כך שאינם חוטאים שהרי אינם מכירים כלל בטעם החטא, ולא עולה על דעתם ומחשבתם כלל לחטוא, מ"מ זה עצמו נותן בהם ריח נפלא של הימנעות מן החטא, כמו דודאי ראובן שנתנו ריח מחמת שנמנעו בהם מן הגזל, ועל זה קאמר הפסוק אם כן כוח הדודאים שלא חטאו בהם על אחת כמה וכמה כוחם של בתינו אשר בפתחם מקיימים מצוות בקום ועשה, מזוזה ונר חנוכה, כמה התקדשו והתרוממו בתינו בזה. וזהו שממשיך המדרש על בנות ישראל שדבקו בבעליהן ואינן מכירות אדם אחר, ולכא' אינן כלל עומדות בנסיון כי אינן מכירות כלל שום אדם חוץ מבעליהן, אך על זה עצמו מתקדשות הן בקדושה עצומה 'על פתחינו כל מגדים' שאוגדות פתחיהן לבעליהן.

ובאופן אחר יש לומר שגר חנוכה ומזוזה הינם ב' מצוות הבאות להפיץ ריח ומתיקות האמונה מן הבית החוצה, שיהיו הנכנסים ובאים ובני רשות הרבים רואים ונזכרים באמונה ובניסי השי"ת, ועל זה אמר המדרש מה אם דודאי של ראובן שלא היה אלא הימנעות מן החטא מ"מ הפיצו ריח והשפיעו השפעה גדולה כזו לדורי דורות, על אחת כמה וכמה כאשר אנו עושים מצוות שתכליתם מיוחד בשביל להפיץ ריח המגדים חוצה, כמה השפעה נפלאה יש להם.

¹⁶ גם בזה יתבאר כנ"ל, שאם הדודאים נתנו ריח מחמת שלא נעשה בהם איסור, כש"כ פתחי בתינו שנעשה בהם מצות צדקה מתרוממים בעצמם.

והנה, כתב המג"א (סימן תר"ע) שנהגו הנערים העניים לסבב בחנוכה על הפתחים, ויש לעיין מדוע נקט לשון זו 'לסבב על הפתחים' ולא כתב שנהגו ליתן צדקה לנערים עניים בחנוכה, ולפי דברי רבינו הדברים מאירים, כי עיקר הטעם בשביל להוסיף במצוה זו של חנוכה המתקיימת בפתחי הבתים 'על פתחינו כל מגדים' ולסלסל בה עוד ע"י קיום מצות צדקה בפתחי הבתים. ויש לומר, שכל זה כנגד ציווי היוונים לכתוב על בריחי הפתחים שאין להם חלק באלקי ישראל כדאיתא במדרש מעשה חנוכה ג', ובספר חשמונאים איתא שהיוונים העמידו צלמים בפתחי הבתים, והרמ"מ כשר הביא ע"ז שכן היה מנהג היוונים שעבדו לאלוהי הרחוב... להעמיד צלמים בפתחי הבתים. הרי שביקשו היוונים לטמא את הפתחים דוקא, וכנגד כל זה הקפידו בחנוכה על קדושת פתחי הבתים, במזוזה ונר חנוכה ונתינת צדקה על הפתחים.

עוד מרמז כמו שפירש האלשיך (בראשית מט, כ) 'מאשר שמנה לחמו' היינו מחמת זכות אשר יהיה [לאשר], שמן לחמו, ומהו הזכות, כי 'הוא יתן מעדני מלך' לעניים, [כי לעצמו לא היה אוכל למעדנים רק סיפוק הכרחי, ולעניים בעין יפה היה נותן מעדני מלך, עכ"ד אלשיך], כן מבקשת הכנסיה בזכות מה שאנו עושים להעניים הבאים לפתחינו, ישיב לנו 'כל מגדים' [שיהיה שמן לחמנו]¹⁷.

יא.

כתבו על קרן השור – להזכיר חטא העגל

איכה (ה, יז), על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו, יש לרמז דאיתא במנחות (דף נג, ב) הקב"ה נקרא 'זה' דכתיב זה אלי ואנוהו, ואיתא בברכות דף לב [שאמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבונו של עולם, הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך] שמא לא תשכח לי מעשה העגל אמר לה 'גם אלה תשכחנה' [שאמרו 'אלה אלוהיך ישראל'], וכתוב בירמיה (ב, יג) 'כי שתיים רעות עשה עמי, אותי עזבו מקור מים חיים, לחצוב להם בארות נשברים כו', ובזה יש לפרש 'על זה' מה שעזבו הקב"ה שנקרא 'זה' ע"כ 'דוה לבנו', 'על אלה' משום שאמרנו 'אלה' אלהיך כו' ע"כ 'חשכו עינינו'¹⁸, כדאיתא במדרש בראשית [רבה (ב, ד)] 'וחשך' זו מלכות עכו"ם [של יוון] שהחשיכה עיניהן של ישראל, שהיתה אומרת להם כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל, ופירשו המפרשים [הטעם למה ציוו לכתוב על קרן השור דווקא, משום] שרצו לרמוז בעבור שאמרו [על העגל שהיה בתבנית שור] 'אלה אלהיך' הורחקו מן ה' ושוב אין להם חלק בו, ומזה גזרו לכתוב על קרן השור, [וזהו הכוונה 'על אלה חשכו עינינו', שעל מה שאמרו לעגל השור 'אלה אלוהיך

¹⁷ ואולי לכן בחנוכה שאנו משבחים על ריבוי השמן, אשר הגיע מנחלת אשר, אנו מסלסלים במצות צדקה אשר על ידה הגיעה ברכת השמן לנחלת אשר, כמוש"כ רבינו. וע"ע לקמן הערה 33 על השייכות בין צדקה לנר חנוכה.

¹⁸ ויש להוסיף שלא בכדי נרמז עזיבת ה' במילה 'זה' וחטא העגל ב'אלה', משום ש'זה' מבטא את יחוד ה', זה אלי ואין זולתו, ואילו 'אלה' הוא לשון רבים, כמו שאמרו בסנהדרין סג 'אלה אלהיך אשר העלוק – אלוהות הרבה אינו להם', ומה מאד מתאים לפי"ז מש"כ רבינו שגלות יוון דייקא החשיכה עיניהם של ישראל בזכירת אמירת 'אלה' אלהיך ישראל, כי כידוע עבודת אלילים של יוון לא היתה לאליל מסויים, כמו שאר עובדי ע"ז, אלא לאלים שונים ומשונים, ולא היו כופים זא"ז לעבוד לאליל מסויים, אלא כל אחד כאוות ליבו היה בוחר לו אלילים לעובדם. נמצא שחשכת יוון נטועה באמירת 'אלה אלוהיך – אלוהות הרבה', לעומת 'זה' אלי, יחוד ה' לבדו.

ישראל', חשכו עינינו בגזירות יוון שהחשיכה עיניהם לכתוב על קרן השור לזכרון חטא העגל], אבל השי"ת הבטיח לנו לא מאסתיים ולא געלתיים כו' כי אני א"ל [ה' אלקיהם]¹⁹].

יב.

ופרצו חומות מגדלי

דברים ד' והפיץ כו' אתכם שמה, כתב בעל הטורים: [בעמים בגימטריא בין הבבליים, בגוים בגימטריא בהמדי, ינהג בגימטריא ביוון, שמה בגימטריא מרומיים], הרי רמוזים כאן ד' גליות עכ"ל, ויש לרמז לכן בפסוק זה י"ג תיבות כנגד י"ג פרצות שפרצו [מלכי יוון] בביהמ"ק, עיין בשקלים פ' ששה [י"ג פרצות היו בו שפרצום מלכי יון וחזרו וגדרום בני חשמונאי וגזרו כנגדן י"ג השתחוואות]²⁰].

יג.

א"ם בחוקתי – א' לעזר חשמונאי ומ'תתיהו המכבי

בספר ברכת טוב (נדפס תע"א) בסוף הספר דף לב [כתב:] אם בחוקתי תלכו ר"ל כשבתורתי תלכו יהיה הגאולה הנרמזת במלת א"ם, גאולת מצרים ע"י א'הרן מ'שה, דיוונים

¹⁹ כלומר, ודרשו חז"ל במגילה יא, א' ולא געלתיים – בימי יוונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק, וחשמונאי ובניו, ומתתיה כהן גדול' הרי שאין הקב"ה זוכר להם מה שאמרו 'אלה אלוהיך' – כמו שהבטיח 'גם אלה תשכחנה' – 'כי אני ה' אלקיהם', ולא שאר אלוהויות.

²⁰ לפום ריהטא דברי רבינו צריכים תוספת ביאור, מדוע נרמז כאן דוקא עניין זה ד"ג פרצות שפרצו היוונים, ומה זה שייך לד' גליות.

אכן כפי הנראה כוונתו העמוקה, דהנה כתב התו"ט במידות פ"ב מ"ג שאותו הסורג שפרצו בו היוונים י"ג פרצות היה נתון להבדיל בין מקום הגויים למקום ישראל, שמשם ואילך היה אסור לנכרי להיכנס, ובשביל כן היוונים פרצו בו פרצות הואיל ונעשה להבדיל אותם מבוא יותר פנימי, ולכן כשחזרו ישראל וזכו לגדרם תקנו על כל גדר השתחוויה להודות לה' כי טוב. עכ"ד, וכע"ז כתב הגר"א בביאורו למידות.

ולפי"ז מובן היטב מש"כ רבינו שבפסוק זה המזהיר ע"ז שהקב"ה יסיר ההפרדה בין ישראל לעמים, ויתערבו ישראל בין ד' האומות, ויפיצם בעמים ובגוים אשר ינהגם ה' שמה, נרמז עניין זה פריצת י"ג פרצות המבטא את הסרת ההבדל וההפרדה בין ישראל לאומות.

ע"י אליעזר מ'תתיהו²¹, דאחשורוש ע"י א'סתר מ'רדכי, ודעתיד לבוא ע"י א'ליהו מ'שיח²², וזהו שכתוב א"ם הבנים שמחה²³.

יד.

גלות יון מכופלת – מוקדון ויון

שיה"ש רבה (ז,א) שובי שובי ר' שמואל כו' ד' פעמים כתוב כאן שובי שובי, כנגד ד' מלכיות ששולטין בישראל [וישראל נכנסין תוך ידיהן בשלום ויוצאין לשלום] כו', [וכתב יפה תואר שאותם ד' מלכיות הם] בבל ומדי ויון ואדום.

יש לתת טעם למה לא נכתב בד' פסוקים, [בד' הפסוקים, אלא בב' פעמים כפולות, 'שובי שובי' השולמית, 'שובי שובי' ונחזה בך, והרי כל 'שובי' כנגד גלות אחרת].

בא לרמז מה דאיתא באיכה רבה (א,מב) על הפסוק נשקד עול וכו' ישתרגו, [עשאן עלי סריגות סריגות], הביא אותן עלי מכופלות, בבל וכשדים, מדי ופרס, ויון ומוקדון²⁴, אדום

²¹ צ"ע למה נזכר דוקא אלעזר מכל החשמונאים. אכן באמת יש אומרים שהיו ב' קבוצות גואלים חשמונאים ומכבים, וכלשון הגמרא במגילה יא, א' ולא געלתי - בימי יוונים, שהעמדתי להם שמעון הצדיק, וחשמונאי ובניו, ומתתיה כהן גדול' הרי שמתתיהו וחשמונאי הם ב' אנשים, [ולפי"ז היתה גירסא בעל הניסים 'בימי מתתיהו בן יוחנן כ"ג וחשמונאי ובניו, אבל הב"י כתב לאומרו בלא וי"ו שיוחנן עצמו הוא חשמונאי]. וכן מבואר במדרש שהביא הרוקח בסידורו: אמרו בת היתה לו למתתיה בן יוחנן כהן גדול שאין כיופיה בעולם ומקודשת היא לבנו של חשמונאי, בא אחד מן היוונים תפשה בבלוריתה והציע ספר תורה ובקש לבא עליה בפני ארוסה, והיו ישראל מצפים להרי מזרח אולי יבא להם גייס של פרסיים, אמר לו חשמונאי למתתיה כהן גדול ולא כת' ארור הגבר אשר יבטח באדם, וכת' ברוך הגבר אשר יבטח בה', אמר לו יפה אתה אומר, אני וג' בניי ואתה וז' בניך הרי י"ב כנגד י"ב שבטים, מובטח אני בהקב"ה שיעשה לנו נס. מיד תפש אלעזר הסייף וחתך את ראשו של היווני והרג מגבוריהם חללים עד מאד', הרי שאלעזר החשמונאי ומתתיהו המכבי היו הם מנהיגי המרד ביוונים.

ואולי הכוונה לאלעזר בן מתתיהו שמסר נפשו למות, כמבואר במדרשים על אלעזר שמסר נפשו שלא לאכול מן החזיר, ובמדרשים אחרים שמסר נפשו במלחמה תחת הפיל שקרס עליו.

²² וביאור הדברים כפי שכתב רבינו לעיל מינה, שכל הגלויות הללו נגאלו מהם בזכות לימוד התורה 'בחוקותי תלכו', גאולת מצרים 'תעבדון את האלקים על ההר הזה', דיוונים 'ביד עוסקי תורתך', דאחשורוש 'קבלת התורה מאהבה', 'ליהודים היתה אורה' זו תורה, ודעתיד לבוא 'כי יתנו בגויים עתה אקבצם'.

²³ כע"ז כתב גם במנחה בלולה (נדפס שנ"ד), ואולי הוא מקור הברכת טוב הנ"ל (שחי כחמישים שנה לאחר הדפסת מנחה בלולה), אמנם במנחה בלולה לא נזכר הר"ת של גואלי גלות יון אלעזר מתתיהו.

²⁴ בתחילה מלך אלכסנדר המקדוני על יוון, ומשל בארץ ישראל [ובכל העולם], ואח"כ נתחלקה מלכותו לד' חלקים, ונפלה א"י תחת היוונים שמלכו במצרים (תלמי) ובסוריא (אנטיוכוס).

וישמעאל, בבל קשה ומדי מתונה, יוון קשה ואדום מתונה, כשדים קשה ופרס מתונה, מקדון קשה וישמעאל מתונה²⁵, עכ"ל, ע"כ נכפל ב' שובי בפסוק אחד [לרמז שד' הגלויות הגיעו מכופלות]²⁶, והבן.

טו.

"כי ארכה לנו הישועה ואין קץ לימי הרעה"

ישעיה מ, כז "למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' ומאלקי משפטי יעבור, הלא ידעת אם לא שמעת אל' עולם ה' בורא קצות הארץ".

יש לדקדק, מהראוי היה לומר 'בורא שמים וארץ', ומה כוונתו בזה שאמר 'קצות הארץ'. ונראה לפרש, דאיתא במדרש תנחומא מה ראה יעקב לברכם בא-ל-ש-די, [ללמדך שהרבה יסורין עברו על יעקב עד שהיה במעי אמו היה עשו מריב עמו... ברח מפני עשו ללבן והיה שם עשרים שנה בצרות רבות... ואחר שיצא רדף לבן אחריו להרגו... נמלט ממנו בא עשו בקש עוד להרגו והפסיד עליו כל אותו הדורון עזים מאתים וגו', יצא מעשיו באה עליו צרת דינה, יצא מצרת דינה באה עליו צרת רחל, אחר כל הצרות בקש לנוח קמעא באה עליו צרת יוסף, והכתוב צווח לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי (איוב ג), אחר כך באה עליו צרת שמעון, אח"כ צרת בנימין, לפיכך היה מתפלל באל שדי ואומר מי שאמר לשמים

²⁵ ומסיים שם המדרש ובכל אליו לא כפרית באלקי אלא 'עלו על צווארי' (קרי עולו), ומיחדת שמו בכל יום פעמיים ואומרת שמע ישראל וכו'. ונראה שבא לרמז הטעם שצריכה ליחד שמו 'פעמיים' בכל יום, כנגד הגלות שבאה כפולה, בקושי ובמתנות, כנגד זה אנו כופלים פעמיים יחוד שמו. [ואולי ק"ש בבוקר כנגד זמני אורה, גלות מתונה, ואילו ק"ש ערבית כנגד חשכת הגלות והצרות בגלות קשה].

²⁶ כלומר, שכל גלות הגיעה מכופלת, וגם היתה לסירוגין – אחת קשה אחת מתונה, כשריגה שהיא כפולה שתי וערב לסירוגין אחד עולה אחד יורד (וגם דרך הערב להיות עבה יותר מן השתי, מהרז"ו). ולכן נכפל בכל פעם 'שובי שובי' להורות על כפילות הגלות, ונחלק לשנים 'שובי שובי השלומית' 'שובי שובי ונחזה בך', להורות שלאחר גלות כפולה קשה תבוא גלות כפולה מתונה, שתבוא עלינו בפיתוי דברים 'ונחזה בך' כמו שממשיך מדרש שה"ש שם 'אומות העולם אומרות לישראל... בואו לכם אצלנו ואנו ממנין אתכם דוכסין איפרכין ואיטרטלין'. ונראה שאין הגלות המתונה צרה קלושה יותר, אלא היא ממין אחר, שיש גלות 'מיד עשיו' ויש גלות 'מיד אחי', שבא לפתות את יעקב במיני אחווה. וכמוש"כ רבינו בפרשת וישלח (כת"י) שזהו 'והידיים ידי עשיו', שיש לו ב' ידיים, יד עשיו ויד אחווה, גלות קשה וגלות מתונה. (ושמעתי בשם הרה"ג חיים יצחק קפלן שליט"א שנרמז זה בב' פירושי רש"י על הפסוק 'ויאבק איש עמו', האם הוא לשון העלאת אבק בהתגוששותם, או שהוא לשון התקשרות שדרך המתעצמים להפיל איש את רעהו על ידי שהוא חובקו ואובקו בזרועותיו, וב' פירושים הללו כנגד ב' מיני מאבק עשיו ביעקב, פעמים ע"י התגוששות בגלות קשה, ופעמים ע"י חיבוק בזרועותיו ע"מ להפילו, גלות מתונה).

וארץ די, יאמר ליסורי די, לפי כשברא הקדוש ברוך הוא השמים והארץ היו נמתחין והולכין עד שאמר להן הקדוש ברוך הוא די], לפיכך היה מתפלל בזה השם ואומר מי שאמר לשמים וארץ די יאמר ליסורי די. [עכ"ד המדרש תנחומא].
 ובזה ניחא, כי [ישראל] מתרעמים וקובלים על מה שאין סוף וקץ להצרות, הלעולמים יזנח ה', השיב להם הלא בורא 'קצות הארץ', שהארץ היה נמתח ומתפשט והקב"ה אמר די וברא קצות הארץ, כמו כן הגם שהצרות נמשכין ומתפשטים, וקול יעקב מר צורח על כי "ארכה לנו הישועה ואין קץ לימי הרעה", לבסוף יאמר די לצרתינו וישועה קרובה לבוא במהרה, אמן.

טז.

מזמור שיר חנוכת הבית לדוד

תהלים ל, "מזמור שיר חנוכת הבית ולא שמחת אויבי לי", היינו היצר הרע, כי הוא אויב לאדם, "ותרפאני" היינו רפואת הנפש, "העלית מן שאול נפשי" היינו הגיהנם, "ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם" פירושו כי דימיתי כי לעולם אעבוד את השי"ת ולא יתגבר היצר עלי, וכעת רואה אני כי רק ברצונך העמדת להררי עוז, וקורא להיצר "הררי" כדאיתא בסוכה [נב,א] לצדיקים נדמה היצר כ'הר גבוה', כי [רק] בעזרתך אני מתגבר על היצר, והראיה על זה כי כאשר "הסתרת פניך" לא יכולתי לעמוד לפניו ו"הייתי נבהל", וכעת רואה אני אשר אין בכוחי לעמוד לפני היצר, "אליך ה' אקרא" שתעזור לי מהיצר, "ה' היה עוזר לי" כמאמרם (קידושין ל,ב) אלמלא הקב"ה 'עוזרו' לא היה יכול לו, "הפכת מספדי למחול לי" כמאמרם בסוכה דף נ"ב [לעתיד לבא מביאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים] צדיקים נדמה להם כהר גבוה, [ורשעים נדמה להם כחוט השערה] הללו בוכין, והללו בוכין. [צדיקים בוכין ואומרים: היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה! ורשעים בוכין ואומרים: היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה!] ואף הקב"ה מתמה עמהם, כדי שיסברו הצדיקים ש[נחשב אצל הקב"ה ש]הם בכוחם כבשו היצר, לכן אמר דוד "מספדי" שבכיתי על אשר נדמה לי היצר כהר, [שנקראת אותה בכיה "מספד" כמבואר בסוכה שם], הפכת למחול לי, בזה שהקב"ה מתמה עמהם להראות לצדיקים שנחשב לפניו כי הצדיקים בכוחם כבשו היצר, ולכן ישולם שכרם בשלימות כמו כאשר פעלו במעשה ידיהם, על כן היה למחול לי, "ותאזרני שמחה". "למען יזמרך כבוד" היינו נשמה, כי היא נקראת 'כבוד', "ולא ידום", כי אתה מעלה על הצדיקים כבישת היצר

על כוחם, ולא נגרע מתן שכרם בעבור שאתה עוזרם, לכן יזמך הנשמה ולא ידום, ודו"ק²⁷.

שעשה ניסים לאבותינו

י"י.

ביד עוסקי תורתך – ע"י דברי תורה זוכים לנפלאות וניסים

תהלים קי"ט, דרך פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך, כוונתו כאשר תבינני אז אשיחה בדברי תורתך, ויש ליתן טעם למה מכנה דברי תורה בשם 'נפלאותיך', משום ע"י עסק התורה עושה השי"ת עמנו נסים ונפלאות, כי הנפלאות שעשה עמנו בהוציאנו ממצרים היה בזכות התורה כדכתיב בשמות ג' בהוציאך את העם כו' תעבדון כו' על ההר הזה, פירש"י שתקבלו התורה עליו, והיא הזכות העומדת לישראל.

וכן בגאולה העתידה תהיה בזכות התורה, כמו שכתוב הושע ח' ג' גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ו[דרשו ע"ז ב]בבא בתרא דף ח' אמר עולא, אם תנו כולה - עתה אקבצם פירש"י 'יהיו שונים ועוסקים בתורה כשיגלו, [עתה אקבצם -] בקרוב אקבצם' וכתיב במיכה ז' 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות', [כשם שנפלאות יציאת מצרים היו בזכות קבלת התורה, כן נפלאות הגאולה העתידה בזכות התורה, ולכן נקראים דברי תורה 'נפלאותיך'].

וכן מצינו במדרש בראשית פ"ו[ט] "אמר הקב"ה ליהושע לא ימוש ספר התורה הזה נטלו והראה אותו לגלגל חמה, אמר לו: כשם שלא דוממתי מזה אף אתה דום מלפני, [מיד וידום

²⁷ לפי פירוש רבינו יתבאר מה שמזמור זה הוא מזמור שיר חנוכת הבית, שהרי השריש הרמב"ן שקודם חטא העגל כאשר היו ישראל בפסגת שלימותם לא היו זקוקים ישראל למשכן, ורק לאחר שחטאו בעגל, וראו איך אין בכוחם לעמוד מול יצר הרע, ועלולים לרדת בבת אחת מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, הוריד הקב"ה את שכינתו לתחתונים, וציווה על עשיית המשכן, כדי לכפר על עוונותיהם של ישראל, ליתן להם עזר ותקווה לנצח היצר הרע.

ובזה יובן מה ששוררו הלויים שיר זה בימי החנוכה, שהרי בגלות יוון ראו בחוש איך אם אין הקב"ה עוזרו אין יכול לו, שהרי כמעט נשתכחה תורה והמצוות מישראל ע"י יוון, כמוש"כ הרמב"ן ויחי מטי', כמו שאנו אומרים 'להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך', והקב"ה ברחמיו הרבים עמד לנו בעת צרתנו לעורר ישראל למסור נפשם על העבודה ולנצח היצר הרע וחשכת יוון.

וכן דוד המלך אמר מזמור שיר חנוכת הבית ולא שמחת אויבי לי פרש"י שהיו אומרים אין לדוד חלק לעולם הבא בשביל חטא בת שבע, וכשראו שבשבילו נפתחו הדלתות לארון אז ידעו שמחל לו הקדוש ברוך הוא על אותו עון ונהפכו פני שונאי דוד כשולי קדירה. ע"כ. [וכה"ג היה אצל אהרן שחשש שלא תרד השכינה על המשכן מפני חלקו בחטא העגל, וכשירד עמוד הענן שמח שמחה גדולה], הרי שבחנוכת המקדש אנו רואים כמה הקב"ה מסייע לחוטא מול יצרו ומצילו מלרדת שואל גם כאשר נראה שהוא עומד חלילה לאבד חלקו לעולם הבא. וכמו שהאר"י כ"א רבינו.

השמש וירח עמד"]²⁷, וכן מצינו גבי חזקיהו ישעיה י[כז] 'וחבל עול מפני שמן' ודרשו חז"ל (סנהדרין צב,ב) מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, שהשיאם לעסוק בתורה, עשה הקב"ה נפלאות [להכות במחנה סנחריב כמו שכתוב] מלכים ב' י"ט[לה] 'ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור', לכן בקש [דוד:] 'דרך פקודיך הבינני' ועל ידי זה 'אשיחה בנפלאותיך' כי בזכות שאעסוק בתורה תעשה לי נסים ונפלאות, ודברי נפלאותיך אשיחה, להודות ולהלל לשמך הגדול.

יח.

שעשה ניסים – הניסים נקבעו בבריאת העולם שיהיו מוכנים לזמנם

במדרש בראשית [רבה] פרשת חיי שרה פנ"ט[ה] משה ניסן של ישראל דכתיב לכל האותות והמופתים אשר עשה משה (פירש [עץ יוסף], ש'לעיני ישראל' משה הוא היה העושה), ומי הוא ניסו של משה, הקב"ה, שנאמר וכו' ויקרא שמו ה' נסי, עכ"ל. וזה יש לרמוז בנציצת סוף התורה בתחילתה, ש[אחר שסיימה התורה ש]לעיני ישראל הוא [משה] היה העושה [אותות ומופתים], ע"כ מתחלת ופתחה התורה 'בראשית ברא אלקים', להודיע כי הקב"ה קורא הדורות מראש פעל כל הניסים בעת הבריאה, שיהיו הניסים כל נס בזמנו הראוי, באותו העת אשר יהיה נצרך לאותו הנס, להורות לנו כי הקב"ה קורא דורות כו' שיהיו מוכנים להיות כל נס בזמנו אשר נצרך לאותו הנס²⁸.

יט.

וזוכר חסדי אבות – כל הניסים אירעו כבר לאבות

בתפילת י"ח, וזוכר חסדי אבות, ונראה לפרש כי ידוע כל המקורות והניסים שהיו לאבות הכל היו לצורך לעתיד לבניהם, עיין ברמב"ן (בראשית יב,ו), לכן אמר וזוכר חסדי אבות היינו החסדים שעשה לאבות, ומאותם החסדים האלו ומב"א [גואל], כי אותיות מב"א מרומז ד' גליות מ'די ב'בל' י'ון א'דום, ראשי תיבות הם תיבת מב"א, תצמח מהחסדים גואל לבני בניהם, וזה הכל עושה באהבה ולא לפי מעשינו²⁹.

²⁸ וכן מצאנו בניסי חנוכה, שנרמזו כבר בבריאת העולם, וחושך זו יוון ויאמר אלקים יהי אור, וכמוש"כ בספרים שתיקנו ל"ו נרות כנגד ל"ו שעות שזרח אור בראשית קודם שנגזר לצדיקים. כי כבר 'בראשית ברא אלקים' את האותות והמופתים שנעשו במשך כל הדורות.

²⁹ וכן ניסי חנוכה נרמזו ליעקב אבינו כדאיאת בשפתי כהן עה"ת (מגורי האר"י) שאותו השמן שיצק יעקב על האבן ששם מראשותיו, ירד לו מן השמים, ולאחר שיצק השמן חזר הכד ונתמלא, והוא אותו הפך נתגלה לבית חשמונאי. ובמגלה עמוקות (אופן העשירי) שלבן קרא 'ג"ר סהדותא' לרמז על שנת יג"ר לבית שני שאז גברה קליפת אנטיכוס ושחט חזיר על המזבח,

ובזה פירש[תי] הפסוק הראנו ה' חסדך, [למה נקט 'הראנו' ולא 'תתן לנו'], כי החסדים כבר ישנם ונמצאים³⁰, כי כבר נעשו בימי האבות, לכך מבקשים אנחנו הראנו את החסדים של אבות לנו בימינו, וישעך תתן לנו, ולא לאחר, לדורות הבאים, ודו"ק.

אור המנורה

כ.

המנורה נעשית מאליה – יגעת ומצאת תאמין

[בהעלותך ח,ד, כן עשה את המנורה, פירש"י כן עשה - מי שעשאה, ומדרש אגדה ע"י הקדוש ברוך הוא נעשית מאליה.] יש לתת טעם למה צוה השי"ת למשה לעשות המנורה, הלא גלוי וידוע להשם שלא יעשה אותה רק מאליה תיעשה, דבא ללמד את האדם מה שאמרו במגילה (ו,ב) יגעת ומצאת תאמין, [אשר לכאורה קשה, אם 'יגעת' אין זה 'מציאה' שבאה בהיסח הדעת, אלא] שמעתי הפירוש - אף אם יגעת בתורה תבין את התורה אך 'מציאה', כי אין בכח אנושי להשיג, והמנורה מרמז על החכמה, לכן צוה למשה לעשות ולבסוף נעשית מאליה ולא מצד מעשיו³¹.

ואילו יעקב באמירת 'גל עד' רמז לבית חשמונאי שיתפללו למי ששמע את תפילת שמואל בגלעד והתכוון על חנוכת בית חשמונאי, ע"ש.

³⁰ לפי דברי רבינו תתישב כמין חומר קושיית התבואות שור – שהביא הישועות יעקב או"ח סימן תרפב – עמש"כ הרמ"א שם שמי ששכח על הניסים בחנוכה יאמר בהרחמן 'הרחמן יעשה לנו נסים ונפלאות כשם שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה בימי מתתיהו וכו', והרי אין מבקשים על ניסים, והמתפלל שתלד אשתו המעוברת זכר הרי זו תפילת שווא. אמנם לפי דברי רבינו לא קשה מידי, כי אנו מבקשים על הניסים 'שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה' וניסים הללו 'כבר ישנם ונמצאים' בעולם ואיננו מבקשים אלא שנזכה לראותם בחוש בדורנו אנו, כמו שביאר רבינו, וזה אינו נחשב תפילה לשינוי הטבע. ונפלא.

³¹ ובאמת כך הוא גם בהדלקת המנורה ע"י החשמונאים, שהם יגעו לחפש פך השמן ולהדליק ככל השגת ידם, אך לבסוף ההדלקה עצמה היתה בדרך מציאה פלאית, למעלה מכוחם. לרמז ג"כ על הדלקת אור התורה שהאדם יגע ככל יכולתו ומשיג לבסוף למעלה למעלה מהשגתו.

בהעלותך את הנרות – איני משתמש אלא בשלך, לא בשמים היא

במדרש בהעלותך [במדבר רבה טו,ח] שבעת הנרות משל למה הדבר דומה למלך שהיה לו אוהב כו' [אמר לו המלך תדע שאצלך אני סועד, אלא לך ותקן לי, הלך אוהבו והתקין מטה של הדיוט מנורה של הדיוט ושלחן של הדיוט, כיון שבא המלך באו עמו שמשין סיבבו מיכן ומיכן מנורה של זהב לפניו, כיון שראה אוהבו את כל הכבוד התבייש והטמין את כל מה שהתקין לו שהיה הכל הדיוטות, אמר לו המלך לא אמרתי לך שאצלך אני סועד, למה לא התקנת לי כלום, אמר לו אוהבו ראיתי את כל הכבוד הזה שבא עמך ונתביישתי והטמנתי כל מה שהתקנתי לך שהיו כלי הדיוטות, אמר לו המלך: חייך שאני פוסל את כל כלי שהבאתי], ובשביל אהבתך איני משתמש אלא בשלך, [וכן הקדוש ברוך הוא כולו אורה שנאמר (דניאל ב) ונהורא עמיה שרא, והוא אמר לישראל התקינו לי מנורה ונרות... כיון שעשו באת שכינה, מה כתיב שם 'ולא יכול משה לבא אל אהל מועד', מיד קרא למשה 'ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר'] מה דבר אליו 'בהעלותך את הנרות'.

הכוונה, כידוע כי המנורה מרמז על החכמה וכתוב 'לא בשמים היא', כדאיתא (ב"מ פו,א) מאן לוכח רבה בר נחמני, [שנחלקו הקב"ה ובני מתיבתא דרקיעא בהלכות נגעים, וביקשו לקרוא לרבה בר נחמני שהיה יחיד בנגעים שיכריע במחלוקתם], לכן אמר המדרש 'איני משתמש אלא בשלך, בשביל אהבתך' ויפסוק הדין בשמים כמו שפוסקים הדין למטה, ונקרא 'בשלך' כדכתיב '[בתורת ה' חפצו] ובתורתו יהגה יומם' [ודרשו חז"ל (ע"ז יט,א)] בתחלה בתורת ה' ואח"כ ובתורתו [שבתחילה נקראת התורה על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת על שמו, וזהו 'בשלך'], ומסיים 'בשביל אהבתך', כדכתיב (דברים ו,ה) ואהבת את ה' - על ידי מה - ומסיים 'ודברת במ' [וכפרש"י שם: ומהו האהבה, והיו הדברים האלה. הרי שבלמוד התורה מקיים אהבת ה'], וכוונת המדרש: בשביל אהבתך, שאהבת לעמול בתורה.

ומסיים המדרש³² "אמרו ישראל הקב"ה ברא חמה ולבנה שמאירים את העולם כולו והוא חפץ שנדליק לפניו נרות", ויש מזה סמך לצדקה, הגם כי אמר המין [לרבי עקיבא (בב"ב יא,):] אם הקב"ה אוהב את העניים למה אינו מפרנסם, [מכל מקום הקב"ה רוצה לזכות אותנו 'כדי שניצול בהן מדינה של גהינם'], וראיה מהמנורה, הגם כי הקב"ה אינו צריך לאורה רק חפץ לזכות ישראל, כן בצדקה, אם יבוא העני לעשיר [לבקש צדקה] וישיב לו [העשיר] למה אין לך בטחון אשר השי"ת יזמין לך פרנסתך, אין זו תשובה מדין תורה, כי

³² סיום זה ליתא במדרש לפנינו, אבל כן הוא במדרש שהובא ברבינו בחיי בהעלותך שם.

הבטחון תחזיק לעצמך, ולעני מהר חש לתת לו, כי כן חפץ השי"ת לזכות אותך במצוה זאת, כדכתיב (תהלים סא, ח) ישב עולם לפני אלקים ודרשו חז"ל (תנחומא משפטים ט): אמר דוד [לפני הקדוש ברוך הוא, רבון העולם 'ישב עולם לפני אלקים' תישר עולמך בשוה העשירים והעניים], יהיו כולם שוים בעושר, השיב לו ה' [חסד ואמת מן ינצרוהו, אם יהיו כלם עשירים או עניים מי יוכל לעשות חסד, לנצור אותו, וזה] כדמיון המנורה, הגם כי ברא הקב"ה שמש וירח להאיר עם כל זה ציוה אותנו להדליק את המנורה³³.

כב.

ויקחו אליך שמן זית זך – הלכה למשה מסיני

אמור כד פסוק ב, ויקחו אליך שמן, יש לרמז שיאמרו התלמידי חכמים הלכה למשה מסיני, כי המנורה מרמז על החכמה כידוע, במנחות כ"ט ע"ב אמר רב יהודא אמר רב בשעה שעלה משה למרום כו' [מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש שעתידי להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו: רבש"ע, הראהו לי, אמר לו: חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו; כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן [רבי עקיבא]: הלכה למשה מסיני, נתיישרה דעתו [של משה. וזהו 'ויקחו אליך שמן' שייחסו את אור התורה 'אליך', הלכה למשה מסיני].

כג.

אור חדש על ציון תאיר – שיאיר לנו הקב"ה גם מאור תרי"א המצוות שלא שמענו מפי

אור חדש על ציון תאיר, הכוונה דאיתא מכות (כג, ב) אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו, ותרי"א מפי משה כדכתיב (דברים יג) תורה צוה לנו משה, תור"ה בגימטריא תרי"א, [ע"כ הגמרא, נמצא ש]האיר לנו הקב"ה שני אורות מן ב' הדברות, לזאת אנו מאחלים מאת הקב"ה שיקרב את הגאולה ולקיים 'וכל בניך למודי ה', וידבר עמנו פנים אל

³³ ואולי זוהי השייכות בין הדלקת נרות חנוכה לנתינת מעות צדקה, שכתבו הקדמונים ליתן צדקה, כי מהדלקת נרות המנורה למדים אנו שאף שאין הקב"ה צריך לאורנו הוא מבקש שניתן משלנו את אורנו המועט, ולכן נותנים אנו מעות צדקה אף שאין צורך לנו לפרנסת העניים, כמוש"כ רבינו.

פנים [גם] את תרי"א מצות, ולהופיע עלינו תרי"א אורות, וזה אור חדש על ציון תאיר, כמנין תאיר³⁴, כדכתיב כי מציון תצא תור"ה, הוא תרי"א.

פרשת וישב

וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען, 'מגורי' ב' במסורה, הכא ואידך (יחזקאל כא) מגורי אל חרב, הכוונה אע"פ שהיה לו 'מגורי אל חרב' [שהיו מגוריו שם בסכנת חרב] כדכתיב 'להבאישני כו' בכנעני כו' ונאספו עלי והכוני' [אעפ"כ] ישב ביניהם, משום 'מגורי אביו' שאביו גר שם, ויקיים כבוד אב, ישב בארץ כנען³⁵. עוד יש לפרש שבא הכתוב להגיד שבחו של יעקב אבינו שלא בחר מושבו בא"י משום טובה, [אף] כי 'לא תחסר כל בה', רק משום 'מגורי אביו' שיקיים כיבוד אב, וגם משום 'בארץ כנען' כי ישוב א"י מצוה רבה וחביבה וגדולה מאד.

וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם למה אמר תיבת 'אביהם', ולעיל אמר 'את אחיו בצאן' ולא אמר 'אביהם', ומה היה מקרא חסר אילו היה כתוב 'את הצאן'³⁶, יש לפרש משום דבשכם היה להם מקום סכנה, ע"כ בא הכתוב לתרץ איך הלכו למקום סכנה, על זה אמר הכתוב 'צאן אביהם' דסמכו על מצות כיבוד אב שרועים צאן אביהם, תהא המצוה מגינה עליהם שישמרם ה', ושומר מצוה לא ידע דבר רע, רק טוב³⁷.

³⁴ וזהו שמסיים 'ונזכה כולנו במהרה לאורו' כשם שמשה זכה לשמוע את התרי"א מפי הגבורה כן נזכה כולנו ג"כ לאורו.

³⁵ וזה לעומת עשיו שבעבור מקנה וכו' עזב את אביו לארץ שעיר וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו... כי היה רכושם רב, הרי לנו החילוק בין כיבוד אב חיצוני של עשיו, שמאכילו מצידו אך מצערו ומראה לו גהינום פתוח תחתיו, לבין כיבוד אב של יעקב.

³⁶ ויש להוסיף שהרי בודאי חלק מן הצאן היה שלהם, דאל"ה לא היה מותר להם לשחוט את שעיר העיזים בשביל לרמותו, ולא היו שולחים ידם בגזל, וא"כ למה הזכיר הכתוב כלל שחלק מן הצאן היה של אביהם.

³⁷ ואמנם לבסוף נלחמו בהם אנשי שכם ונאלצו לברוח לדותן, כמוש"כ בתיב"ע, וי"ל שמכיון שביקשו להתנכל ליוסף שוב לא קיימו בזה מצות כיבוד אב ולא הגנה עליהם המצוה.

נסעו מזה ראיתי בספר (ושכחתי שמו) שמביא מדרש על פסוק 'נסעו מזה - נסעו מהקב"ה שנקרא זה אלי כו', כי שמעתי אומרים נלכה דתינה - נלכה אחר דת של הקב"ה, [ובאותו ספר] מפרש בב' אופנים, ולעניות דעתי המדרש פשוט כי המלאך גבריאל רצה להציל אותו כי הנהגת הקב"ה אין עונשים רק מעשרים שנה ומעלה, ולפי דין תורה משבא לי"ג שנים הוא בר עונשין, ויוסף היה בן שבע עשרה שנה ולפי הנהגת הקב"ה אינו בר עונשין, לכן אמר לו המלאך נסעו מזה, מהקב"ה, היינו מהנהגת הקב"ה שאינו מעניש פחות מבן עשרים, כי שמעתי אומרים נלכה אחר דת של הקב"ה, היינו התורה שמענישין בן י"ג ויענשו אותו, ודו"ק.

חיה רעה [אכלתהו, וקשה למה לא אמר 'חיה אכלתהו' ולמה הוצרך להוסיף שהיא 'חיה רעה', אלא נראה ד]להכי נקט 'חיה רעה' כי אמר יעקב אבינו והצדיק הדין על יוסף כי החיה טרף אותו בעד חטא שהביא דבתם 'רעה', ע"כ אמר חיה 'רעה' [שבאה מידה כנגד מידה על הוצאת דיבתם 'רעה'], כי הצדיקים מאמינים שהוא שופט צדק, מידה במידה.

על בנו ימים רבים כתב רש"י כ"ב שנים דאמרינן במגילה (יז,א) כנגד כ"ב שנים שלא קיים יעקב כבוד אב ואם, והחשבון כ"ב עם ששה חדשים שהיה בבית אל, לכאורה צ"ע הא הקב"ה אמר לו (לה,א) 'קום עלה בית אל ושב שם', א"כ היה מצווה להיות בבית אל ולמה נענש בעד הששה חדשים של בית אל.

ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים במדרש ויקרא כ"ג ואיך אעשה כו' וחטאתי לאלקים, לאלקים אני חוטא ואיני עושה הרעה הגדולה, עיין מפרשים, ולפע"ד יש לפרש כי בן נח אין מצווה על קידוש השם והנמוקי יוסף בפ' בן סורר ומורה כתב כל היכא דאמרינן יעבור ואל יהרג אין לו למסור עצמו למיתה על קדושת השם ואם מסר הרי זה מתחייב בנפשו, עכ"ל, ובמדרש תנחומא פרשת וישב (ס' ט) כתיב כי אמרה ליוסף כאן תהא מיתתך בכבלים, והוא אומר ה' מתיר אסורים, לפיכך אמר לה 'לאלקים אני חוטא' בזה שאני מוסר עצמי למיתה 'ואיני עושה הרעה הגדולה'³⁸, עי' בפרשת דרכים³⁹.

³⁸ והוא דבר פלא, שאם היה דבר איסור למסור נפש על זה, איך באמת עשה זאת 'לאלקים אני חוטא', ואם מצד שגדולה עבירה לשמה א"כ אינו חוטא לאלקים, וצ"ל דסו"ס כיון דהוי מעשה איסור נחשב שהוא חוטא לאלקים בשביל שלא לחטוא עמה.

³⁹ שמפלפל האם היה דינו של יוסף כבן נח או כישראל.

פרשת מקץ

ויהי מקץ. במדרש פ' מקץ אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו זה יוסף, ולא פנה אל רהבים על ידי שאמר לשר המשקים זכרתני והזכרתני נתווסף לו שתי שנים. המדרש פליאה, וכבר העירו בזה המפרשים כי התחיל בשבח יוסף וסיים בהיפך. עוד הקשו, כי לא חטא יוסף במה שביקש עילה וסיבה לצאת מן הבור, [שהרי חייב לעשות השתדלות טבעית], כמאמר חז"ל (ספרי, ראה כנג) 'וברכתיך' יכול יהא יושב ובטל ת"ל 'בכל אשר תעשה', וכמו כן אמרו ז"ל (ברכות לה, ב) הרבה עשו כר' שמעון בו יוחאי [לא לעסוק בדרך ארץ, בהשתדלות טבעית לפרנסתה] ולא עלתה בידם.

ונלפע"ד לפרש כוונת המדרש שם ה' מבטחו זה יוסף ולא פנה אל רהבים מה שאמרה לו אם אינך שומע לי אני חובשך בבית האסורים, ואמר לה ה' מתיר אסורים, [כדאיתא ביומא (לה, ב)] וסיים המדרש אל תקשה לך מה אשוריו של יוסף, הלא ישב י"ב שנים בבית האסורים ואם שמע אליה לא היה יושב בבית האסורים, ע"כ תירץ המדרש ע"י שאמר שתי זכירות נתווסף לו ב' שנים, כי היה על יוסף עונש לישב בבית האסורים עשר שנים בעוון דיבה על י' אחיו, ועל ידי שתי זכירות נתווסף לו ב' שנים, ומכל שכן שאם שמע אליה היה נתווסף לו הרבה שנים, וזה אשוריו של יוסף שלא שמע אליה ואמר לה ה' מתיר אסורים.

ו[לפי זה, לעולם] יוסף בטחונו בה' היה שלם בלב ונפש, והעונש ב' שנים היה מטעם אחר, כי אמר 'והזכרתני אל פרעה' היה כוונתו כיון שנגמר העונש של עוון דיבה [י' שנים כנגד י' אחיו] ויזכירהו אל פרעה, וכתוב (משלי כא, א) 'פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו' כי אדם יש לו בחירה ורצון להטות עצמו אל מה שיבחר ואל מה שייטב בעיניו אבל מלך בחירתו ורצונו ביד ה' ואין יכול להרע יותר מגזירת הבורא, והיה לבו בטוח כיון שנגמר העונש יצא לחפשי, ועוד היה כוונת יוסף כי פרעה ידע ויבין כי האמת והצדק עם יוסף, כי כבר לקה פרעה בנגעים על דבר שרה, ואם היו כמו שאמרה אשת פוטיפרע היו נגעים על יוסף, ומלך במשפט יעמיד ארץ, ובוודאי יצא לחפשי.

אבל שר המשקים חשב כי כוונת יוסף לפי שפרעה הוא ע"ז, כי אמר 'לי יאורי', לכן [בוטח יוסף שהוא] ידע [מכוח אלהותו] כי הצדק עם יוסף, בעבור זה [שנגרם ממנו חילול ה' כאילו מחשיב את פרעה כאלוה], נתווסף לו ב' שנים עד שיבא הזמן שיחלום פרעה ויאמר לו יוסף 'את אשר האלקים עושה הגיד לפרעה' כי ה' שופט ושליט בארץ, והוא זן לכל באי עולם ולא פרעה, ו[בזה] הוא תיקן מה שחשב שר המשקים, ו[לפי"ז] מבוארים דברי

המדרש, שלעולם 'לא פנה אל רהבים' אתי לשבחא דיוסף שלא חשש מאשת פוטיפר ואמר 'ה' מתיר אסורים', וסוף דברי המדרש 'על ידי שאמר זכרתי והזכרתי נוספו לו ב' שנים' הוא ענין נוסף שבא לבאר א"כ למה באמת הצליחה אשת פוטיפר להכניסו לבית הסוהר למרות בטחונו בה', ודו"ק.

עוד יש לומר, שהחטא היה כיון שנתבשר שיצא לחפשי לא היה לו לבקש עילה וסיבה, [והיכן נתבשר? בחלום שר המשקים], כי החלום מרמז על יוסף, הגפן מרמז על יוסף כמו שישראל כנויים גפן כדכתיב גפן ממצרים כו' שדומין לגפן מה גפן דלא מקבל נטיעה אחרת כך ישראל שבטי יה עדות לישראל (כדאיתא בזוהר א, קלט), מאין זכו ישראל לזה, מיוסף, כמאמר חז"ל בשעה שגדר יוסף את הערוה ממנו זכו כל ישראל וגדרו ערוותן במצרים, ע"כ מרמז גפן על יוסף, ובגפן שלשה שריגים' הכוונה כי ג' שותפים באדם אביו ואמו והקב"ה, או מרמז כי יש לו זכות ג' אבות, כמו שכתוב בבעל הטורים 'שריגים בגימטריא אבות העולם', 'והיא כפורחת' הפריחה גאולתו, 'עלתה נצה' הנצה גאולתו, הבשילו אשכולותיה ענבים, כעין זה דרשו על ישראל. והשלשה לשונות מרמז שיהיה א' אב לפרעה ב' ולאדון לביתו ג' ומושל בארץ מצרים, או מרמז א' על יציאתו מבית האסורים, ב' שיעלה לגדולה ג' שיתקיים חלומותיו שאחיו ישתחו לו, 'ואשחט אותם אל כוס פרעה' זה מרמז על כוס ישועות, 'ואתן את הכוס' זה מרמז כי הכוס גימטריא צ"א כמנין הוי"ה ואדנות שתי שמות, שירחם ה' על יוסף להיות אדון ושליט, וגם מרמז 'ואתן את הכוס' היינו כוס הישועות 'על כף פרעה' שיאמר לפרעה שבו תלוי הישועה היינו שיקבץ התבואה משנים הטובות לצורך שבע שני הרעב.

ובזה ניחא מה שהקשו המפרשים הליועץ נתנו לפרעה, לא בקש ממנו אלא פתרון החלום, [ומדוע הוסיף ויעץ לפרעה לקבץ אוכל בשנות השבע], ולפי דברינו שהחלום מרמז על יוסף [שיתן את כוס הישועות על ידי פרעה, ויודיענו שהישועה תלויה במעשיו], על כן אמר כפי הוראות החלום הזה.

לכן התחיל [יוסף] לפתור [לשר המשקים] משלושת השריגים [ששלושת ימים הנה, ולא התחיל לפתור מ'והנה גפן לפני' מהו אותו גפן], כי זה לבד מרמז ג"כ על שר המשקים, [אבל הגפן שפרחה והנצה והבשילה, לא באה לרמז כלום על שר המשקים אלא על יוסף שנקרא גפן].

וסבר יוסף למה נתערב בחלום שר המשקים בחלום, וגם למה יתבשר ג' ימים קודם, אין זה כי אם בגינו שאפתור לו ובעבור זה יזכרני ועל ידו יבוא תשועתי, ע"כ אמר לו 'כי אם זכרתי', על שבשרו בשורה טובה בשרו ג"כ בשורה ועוד אמר לו תדע כי העיקר החלום היו בגיני כי אם זכרתי ולא בעבורך, לפיכך זכית לבשר לך בחלום רק בעבורי שתזכור

אותי כו' והוצאתני מן הבית הזה, [וזהו שאמר 'כי אם' לשון מיעוט, כל החלום אינו אלא כי אם זכרתי, בשביל שתזכרני].

וסיים 'כי שמו אותי בבור', [ולא אמר 'כי אני יושב בבור'], כי חביבין היסורים על הצדיקים ושמחין בהן, והיה נחשב בעיני יוסף כמו שישב בבית כי בזה ימורק עונו, אבל הם שמו אותי בבור, כי באמת היתה בור.

ולפי דברינו [נמצא שבאמת] בטח בה', רק שחשב בעבור השתתפות החלומות הפתרון מזה [שציוו עליו משמיה] שיאמר לו כי החלום בא לו בשביל שיזכרהו, אבל באמת לא היתה השתתפות החלומות בגין זה כי החלום מרמז ג"כ על ישראל כדאיתא במדרש, ע"כ נתווסף לו בעד הזכירות שתי שנים.

ויהי מקץ שנתים ימים ופרעה חולם, בספר חסד שמואל (מדור גזירות ת"ח ת"ט) באר זה הפסוק, כתב: לבאר זאת נקדים, בספר נחלת בנימין מביא טעם נפלא לעמידת בית ראשון ת"י שנים, בית ראשון היה בזכות אברהם שחי קע"ה שנים ושנותיו נחשבו כפולים כאשר אכתוב דשנות אבותינו נחשבים כפולים, כמה עולה שנות אברהם אבינו ש"ן שנים, וחצי שנות יוסף שהם ששים שנה, דהיה ראוי לחיות ק"כ שנים כפי הנגזר בתחילת בריאתו, הוה בס"ה ת"י שנים. בית שני בזכות יצחק שחי ק"פ שנים ושנותיו המה כפולים הוה ש"ס שנים, וחצי השני משני יוסף שהם סמ"ך שנים הוה ת"כ שנה. ובית שלישי כנגד יעקב ויעקב לא מת כן לא יחרב המקדש, יבנה המקדש במהרה בימינו.

ו[הטעם ש]נצטרף שנות יוסף לשני אבות, כי יוסף הוא סיומא דגופא ושייך להאבות אשר הם שיעור קומה. וטעם דשני האבות כפולים נחשבו, משום דבכל אדם השנים הם רק מספר הימים, אבל הלילות ללא כלום נחשבו, כמו שאמר יצחק אבינו לעתיד ביום הדין קח פלגא דלילא כדאיתא במס' שבת (פ"ט, ב), אבל האבות הן הן רגלי המרכבה אשר שם לילה כיום יאיר, כחשכה כאורה, כי עמיה שריה נהורא, והם היו אחוזתם שם, לכן שנותיהם כפולות.

וזהו שאמר 'ויהי מקץ שנתים כו' אחר כפל שנות האבות יחרב ביהמ"ק כו' ויהיה שעבוד ד' מלכויות. וקשה למה נחשבו שנות האבות כפל, ותירץ [הכתוב]: 'ימים', שהם כולם ימים, שגם הלילות נחשבו לימים, וזה שאמרו במדרש 'ויהי מקץ שנתים ימים' - קץ שם לחשך, זמן נתן לעולם כמה שנים יעשו באפילה כו' ר"ל כיון שיחרב ביהמ"ק אחר קץ שנתים ימים של אבות, זמן נתן לעולם כמה שנים יעשו באפילה בגלות ד' מלכויות, עי"ש דבריו הנעימים.

ואני מוסיף על דבריו כי בתיבת 'שנתים' כך הרמז כי מש"נ [שנות אברהם הכפולות] נעשה ת"י [בתוספות מחצית שנות יוסף], והמ"ם מרמז על הא דאמרינן בפרק חלק (צ"ד, א) למרבה המשרה - למה כתוב מ"ם סתומה, רצה הקב"ה לעשות חזקיה משיח רק שלא אמר

שירה, לכן כתב הכא ברמז בית ראשון מ"ם סתומה [שלאחר ש"נ שנים שנעשו ת"י לא בא משיח משום שנסתתמה המ"ם], שנת"ם, והמ"ם רמז בתיבת שנתים, כי העיקר החורבן בית א', לכן רמזה התורה אותו בתיבת שנתים.

ועתה ירא פרעה איש נבון וחכם כו' המפרשים הקשו מה ראה יוסף לתת עצה האם שאל ממנו עצה⁴⁰. ונלע"ד משום שפרעה אמר שהוא אלוה, כדאיתא במדרש פרשת וארא (ח,א), וכדי שלא יאמר פרעה שהקב"ה מתייעץ עמו אם יסכים על זה, לכן אמר יוסף 'ואתה ירא פרעה כו' כי ה' יתברך ברוב חסדו הראה כל זאת את פרעה בחלומו והודיעו רק למען ירא פרעה איש נבון, ודו"ק.

ויקרא פרעה כו' צפנת פענח ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע כתיב בעל הט' נוטריקון צ'דיק פ'טפט נ'פש ת'אוה פ'וטיפר ע'נה נ'פשות ח'נם, לפי דבריו הקדושים נחא הסמיכות ויתן לו את אסנת כו' לאשה, דתניא הנטען מאשה אסור בבתה, עיין ביבמות סוף פ"ב, אבל עכשיו שקרא לו בשם זה המורה כי שקר היה החשד ונתפרסם לכל אנשי מצרים כי שקר הוא, על כן נשא יוסף את בתו בהיתר. **ומאת ר' עקיבא ז"ל מלמד ממעזריטש** שמעתי כי עבור צדיק פטפט זכה 'ויתן לו אסנת' [כנגד מה שנמנע מלשכב עם אמה נשא את בתה], ועבור קפוטיפר ענה נפשו' זכה יצא על ארץ מצרים להיות מושל [כנגד העינוי בבית האסורים נהיה מושל הארץ], כי הקב"ה משלם מדה כנגד מדה, והמבין יבין.

ויצא יוסף מלפני פרעה ויעבור בכל ארץ מצרים עי' בהאלישיך [שכתב ש]זאת היתה מחסדי ה' ששלח את יוסף למצרים כדי שיהיה מזונות של ישראל מיד הקדושה ולא מיד השר של מצרים עי"ש, לכן עבר יוסף בכל ארץ מצרים כדי שיהיה הברכה והשבוע מאת הקדושה כי על ידו צוה ה' את הברכה, כמו שכתוב ביעקב אבינו 'ויברך ה' אותך לרגלי' בכל מקום אשר דרך רגלו בא שפע קדושה וברכה משפע ברכה העליונה, ודו"ק.

האיש אשר נמצא הגביע בידו הוא יהיה לי עבד ואתם עלו לשלום אל אביכם, יש לפרש כי אמר יוסף וכוונתו היה באמרו האיש היינו 'האיש אשר על ביתו' כי בידו נמצא הגביע, [בשעה שאמר להם יוסף זאת], ולא בנימין, כי ביד בנימין לא היה הגביע רק באמתחתו, [ועליו אמר] 'הוא יהיה לי עבד', 'ואתם' כוונתו היה על כולם גם על בנימין 'עלו

⁴⁰ עיין לעיל מה שיישב רבינו שאלה זו, וכאן מבאר באופן נוסף.

לשלום אל אביכם', ויהודה סבר כי כוונתו מה שאמר הגביע 'בידו' היינו 'ברשותו', והוא בנימין, אבל כוונת יוסף היה בידו ממש מי שאחז הגביע בידו.

פרשת ויגש

ויגש אליו יהודא כמוך כפרעה אמרו במדרש אם ערבת לרעך כו' כוונת המדרש ללמד אותנו שידע איש ישראל כמה יחרד וישתדל האדם להפריש את חבריו מלחטא, כי הלא קיבלנו ערבות, כל ישראל ערבים זה לזה, וילמוד מיהודא, כי אמר המדרש הגשה למלחמה ולפיוס ולתפילה מחמת שערב בעד בנימין, כן ישתדל כל ישראל בעד חבריו בכל מיני השתדלות להציל אותו מחטא, כי ערב בעדו.

פ' ויגש בי אדני יש לרמז כי ב"י גימ' י"ב היינו שזכר לו יהודה את י"ב שנים שישב בבית הסהר, י' שנה על שציער אחיו וב' שנה על שתלה בטחונו על שר המשקים, וכן עכשיו אתה מצער אותנו סופך ללקות על זה.

ועוד יש לרמז מה שיהודה נכנס לתגר יותר מאחיו, משום דאיתא בחלק (צח,ב) כי משיח בן דוד סובל יסורין עבור כל ישראל דכתיב והוא מחולל מפשעינו, ומה שטען יהודה 'כי איך אעלה אל אבי' ודואג רק על צרת אביו, ללמד אותנו בני ישראל כשנהיה בגלות לא יהיה תפלתינו רק על גלות השכינה, על כבוד אבינו שבשמים, ולא על צרת עצמם, וגם תפלתנו לא יהיה רק על בנין ביהמ"ק, כמו שיהודה היה מיצר את עצמו על בנימין, שעליו נאמר 'ידיד ה' ובין כתיפיו שכן' בחלקו נבנה ביהמ"ק.

עוד יש לרמז מה שדאג וטען רק עבור אביו, כי גם שתמה זכות אבות, אבל ברית אבות לא תם כדכתיב וזכרתי ברית אבות, ללמדנו שנהיה בטוחים ומתפללים לזכות ברית אבות.

עוד רמז לו בזה שישב י"ב שנים בבית הסהר, כמו שאתה ישבת עבור עלילה של שקר גם אנחנו נתפסנו עבור עלילה של שקר.

עוד יש לרמז 'ואל יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה' רמז לו כמו פרעה אחר שישלח את ישראל ואח"כ ידרוף אחריהם ויטבע בים, כן אתה ששלחת אותנו ואח"כ רדפת אחרינו, סופך ללקות על זה, לכן אני מתרה בך ואל יחר אפך בי.

עוד רמז בזה ויגש אליו יהודה, דכתיב שובו אלי ואשובה אליכם שהקב"ה רוצה שיהיו מתחילין לעשות תשובה, וכן היה כאן שיהודה נגש אליו, והיינו דכתיב ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי ויגשו, לרמז על העתיד שישאל ישובו מתחילה אל ה'. עוד מרמז שהקב"ה יעמיד עליהם מלך קשה שיעשו תשובה, לכן 'ויתנכר אליהם וידבר אתם קשות', וזה 'כי כמוך כפרעה' כי פרעה יעשה כן כדכתיב 'ויקם מלך חדש' [שהתנכר אליהם ועשה עצמו כמי שלא ידע את יוסף], ומעשה אבות סימן לבנים, [לכן] 'לא יחר אפך בעבדך' כי תעשה רושם לעתיד ותעשה רעה לבנינו, כי יחר גם פרעה על בנינו.

ועוד יש לרמז בתיבת 'בי אדני', כי אמר לו כמנין ב"י היה לך להוליד ומחמת הרשעה אבדת י' בנים, ומחמת עלילה זאת ישבת י"ב שנים בבית הסהר, כן תאמין שהגביע בא לאמתת בנימין ע"י עלילה, ולכן ידבר 'באזני אדני' [בחשאי] כי דברים כאלו לא נאה לגלות לבני אדם, וסיים 'אל יחר אפך בעבדך כי כמוך כפרעה' רמז לו פרעה שראה אותך נבון וחכם שמך לאדון למצרים, כן אתה צריך להכיר כי הגם שאני עבדך אבל נבון וחכם אני ע"כ מהראוי לך לקרבני לדבר עמך כי הגון אני לדבר עמך.

עוד יש לרמז כך אמר לו 'אל יחר אפך' הגם כי 'ה' מצא עון עבדך' לא חפץ שתהיה אתה המעניש אותנו, רק חפץ שעל ידך נעשה תשובה, כמו פרעה דכתיב 'ופרעה הקריב' ודרשו חז"ל 'הקריב ישראל לתשובה', ואנו כבר עשינו תשובה באמרנו 'אבל אשמים אנחנו' לכן לא יחרה אפך להעניש אותנו, כי אין לך רשות. ראיתי בספר כסף נבחר בי אדני תיבת ב"י ר"ת ב'ן י'עקב אדוני.

כי נבהלו מפניו מדרש רבה, אבא כהן ברדלא אמר אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, כוונת 'התוכחה' היינו ששואלין אותו ביום הדין אם היושר כך שעשית מעשים כאלו [הרי ממעשיך עצמך מוכח שאינך סובר שהוא היושר], ופרשתי עם מה שפירש באר מים חיים על פסוק ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו וזקן נקרא מי שקנה חכמה ומושל בכל אשר לו שהאמין אברהם לאליעזר כל רכושו והונו וכאשר שלח אותו לקחת אשה לבנו יצחק לא האמין לו עד שישבע לו כי אברהם עלה מורא על ראשו אולי יתעצל בזה, ומזה תכסה בושא לנו שאנו נותנין אומן לכל דבר מצוה הן לאכילת בשר ולדברים שיש בהם חשש תולעים מאמינים לכל אדם וכאשר יבוא מי ללות הלואה מאתו אינו מאמינו וחושש לכל מיני ספק ספיקות, וזה המוסר נכלל ב'התוכחה'.

גם [בזה] פירשתי כוונת רש"י בפרשת מקץ ויגלח פרש"י מפני כבוד מלכות כוונתו בזה דכתיב ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה פירש"י כיון שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו אמר הקב"ה אביך מתאבל ואתה מסלסל בשערך אני מגרה בך את הדוב, ובוודאי יוסף הצדיק כאשר ישב בבית האסורים נתחרט על זה וקיים 'בואו חשבון', וגם קיים 'אם רואה אדם שיסורין באים עליו יפשפש במעשיו' כמו שהשבטים אמרו 'אבל אשמים אנחנו על אחינו' וכתוב 'מה נאמר ה' מצא את עון עבדיך', ושוב לא היה יוסף מסלסל בשערו, ע"כ קשה לרש"י למה כעת ויגלח הלא ראה יוסף שלקה בשביל זה תירץ רש"י מפני כבוד מלכות.

ומכש"כ, כמה אנו צריכין להתאבל ולא לקשט במלבושין ולסלסל בשערות ראשינו, כי אבינו שבשמים בכל משמר ומשמר יושב ושואג כארי אשרי המלך כו' מה לו לאב שהגלה את בניו, ואיך יבקש איש ישראל להתענג בתענוגים. זה המוסר כללתי ואמרתי בכוונת התוכחה ליום הדין.

עוד יש לפרש על צד הרמז כוונת רש"י מפני כבוד המלכות הלא מחוייב אדם שלא לשנות מלבושי היהדות כי בזכות שלא שינו אבותינו מלבושיהם נגאלו, ויוסף לא שינה שמו הגם כי פרעה בעצמו קרא לו צפנת ויוסף אמר אני יוסף, א"כ למה ויגלח ויחלף שמלותיו, לכן תירץ מפני כבוד מלכות ודו"ק.

עוד פירשתי מהו יום התוכחה על אופן זה, מי שיש עליו חוב גדול והמלוה מרחם ומתחסד עליו שיפרע ממנו מעט מעט בוודאי יראה הלוה בכל מאמצי כוחו לפרוע מעט מעט, ומכש"כ אם המלוה מתחסד עמו ומוחל לו סך גדול מחובו והנשאר ישלם מעט מעט, אז בוודאי לא ינוח הלוה מלפרוע את החוב ולהודות להמלוה, ומכש"כ כמה צריך אדם להודות לה', ולשוב בתשובה, הגם כי חייב הרבה לה' על כל זה יתפשר עמו כמו שכתוב 'שגיאות מי יבין מנסתרות נקני'... מזדים חשך עבדך' וגם הקב"ה עוזר לו לפרוע החוב כי לולי ה' עוזרו לא היה יכול לו, כמה רעתו רבה אם לא שב על חטאותיו וזהו התוכחה, ה' יתן בלבנו לשוב לפניו בכל לב.

ויתן להם צידה לדרך במדרש העגלות ששלח פרעה היה חקוק עליהם ע"ז וישרוף אותם יהודה ובזה פירש הגה"צ ר' שלמה קלוגר זצל"ה את הפסוק ויתן להם צידה לדרך היינו מצוה כי ישרפו ע"ז והיא מצוה גדולה.

ובזה פירשתי הפסוק וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו פירש"י השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו כי מסתמא על מרכבתו של פרעה היה חקוק ע"ז והוא גזר על עמו שיכרעו לפני יוסף כדכתיב 'ויקראו לפניו אברך' פירש"י אמר לו בן דרומסקית כו' אין אברך אלא ברכים, ואם היה חקוק על מרכבת יוסף ע"ז לא היה ניכר שמשתחוים ליוסף

כי היו אומרים בשביל ע"ז כורעים, לכן נתן לו מרכבת המשנה שלו שלא היה חקוק שם ע"ז עליו וכרעו רק ליוסף, לכן דייק הפסוק וירכיבהו במרכבת המשנה ואח"כ ויקראו לפניו אברך שיכרעו לפניו, ומאת ה' היה זאת, ועל כן לא צוה פרעה להושיבו במרכבתו של פרעה כי יוסף הצדיק בודאי לא היה רוצה כמו שמאן בהשם שנתן לו פרעה רק אמר אני יוסף ודו"ק.

ויגידו לו כו' יוסף חי וכי מושל בכל ארץ מצרים כו' לא האמין להם. הכוונה שהם הגידו ליעקב אבינו שעומד בצדקו, בזה שאמרו 'יוסף חי' כי הצדיק נקרא חי, וכי הוא מושל בארץ מצרים, הגם כי ארץ מצרים ערות הארץ הוא מושל עליה, ואם חלילה ליוסף לא עמד בצדקו אם כן היה מצרים מושל עליו, ודקדקו לומר וכי 'הוא' היינו 'הוא' מושל על ארץ מצרים, כי אם לא עמד בצדקו היה 'מצרים' מושל עליו, כי היה נכנע לנימוסיהם. לכן לא האמין להם, כי היה ירא אולי לא עמד בצדקותו.

ומה שקרא יעקב אבינו קריאת שמע יש לומר הכוונה משום דאמרינן בברכות (לג, ב) 'אטו יראה מילתא זוטרתא היא, אין לגבי משה מלתא זוטרתא' [ותמוה הא משה אמר זאת לישראל ולא לעצמו, ולגביהו לאו מילתא זוטרתא היא], ופירשו המפרשים הדור המדבר שראו יראת משה רבינו היה נקל להם ללמוד ממשה יראת ד', וזה כוונת הגמרא 'לגבי משה' הם שהיו לגבי משה [בסמוך לו], יכולין לבוא ליראת ד'.

לכן כאשר בא יוסף לראות את יעקב, רצה יעקב ללמדו קבלת מלכות שמים ליוסף, לכן קרא ק"ש וזכות יעקב יעמוד לו שיעלה למדרגה של יעקב, כמו שמסר ליוסף כל תורתו כן רצה ללמדו מדרגת קבלת מלכות שמים הצריך למלך, כי בעת שהיה אצלו [קודם מכירתו למצרים] לא היה אז יוסף מלך [ולא לימדו קבלת מלכות שמים הנצרך למלך].